

Nicht mehr existierende und vergessene Objekte in Feldsberg und Umgebung

Zaniklé a zapomenuté objekty Valtic a okolí

Stadtmauern und Tore / Městské hradby a brány.....	2
Kirchen / Kostely	
Kirche hl. Erzengel Michael / Kostel sv. archanděla Michaela.....	6
Alte Pfarrkirche hl. Jungfrau Maria / Starý farní kostel Panny Marie.....	11
Städtische Friedhöfe / Městské hřbitovy	14
Voluptuar-Bauwerke / Voluptární stavby	
Katzelsdorfer Schloß und Försterhaus / Katzelsdorfský zámeček s myslivnou	19
Gloriette / Gloriet	23
Das Lusthaus (Sommerhaus) im Schlosspark von Feldsberg / Letohrádek ve valtické zámecké zahradě.....	25
Obelisk.....	27
Ziegeleien / Cihelny	
Fürstliche Ziegelei / Knížecí cihelna	28
Städtische Ziegelei / Městská cihelna	30
Ziegelei in Garschönthal bei Feldsberg / Cihelna v Úvalech u Valtic	32
Anmerkungen / Poznámky	34

Mag. et Mag. Daniel Lyčka, 2017

Übersetzung: Dieter Friedl, Jänner 2021 [leden 2021]

Stadtmauern und Tore / Městské hradby a brány

Feldsberg ist seit dem Mittelalter eines jener Anwesen, das mit Stolz auf das Privileg zurückblicken kann, mit einer Mauer umgeben gewesen zu sein, obwohl wir nicht mit Sicherheit sagen können, wann dies geschah und ob nicht der Steinbefestigung eine Palisadenmauer vorausging. Vermutlich wurde die Innenstadt bereits 1286 befestigt. Das neu gegründete Minoritenkloster befand sich hinter dem sogenannten Oberen- oder Samstagstor in der Samstag-Straße [ulice Sobotní]. Im Vertrag über die Aufteilung der Herrschaft von 1387 sind zwar die Stadtbefestigungen bereits dokumentiert, die heutigen Überreste der Steinmauern sind aber das Ergebnis von Bautätigkeiten und Befestigungsarbeiten im 16. und 17. Jahrhundert.

Die Steinbefestigung der Stadt bestand aus einer einfachen Mauer mit einer Stärke von 2 m und einer Höhe von 5,5 bis 6 m, heute ohne Türme und Bastionen. Wie eine Veduta (Ansicht) aus dem Jahr 1670 und eine Strichzeichnung eines unbekanntem Autors aus dem Jahr 1711 belegen, die Tore befanden sich – mit einem Fallgitter versehen – in mehrstöckigen prismatischen Türmen. (Die erst kürzlich entdeckte Veduta der Stadt aus dem Jahr 1670 ist eine wertvolle Quelle, da sie bezüglich der Stadttore die alte Auffassung korrigiert, dass sich das in Richtung Wien befindliche „Wiener Tor“ im oberen Teil der Samstag-Straße befand. Tatsächlich ist das „Wiener Tor“ mit dem später als „Badtor“ bezeichnetem Tor ident!)

Insgesamt ermöglichten 4 Tore den Zugang zur Stadt: Das Wiener- oder Badtor, das Obere Tor in der Samstagstadt, das Tor im Rosenfeld [Růžová] und das jüngste Tor in der unteren Samstagstadt an der Nikolsburger-Straße [Mikulovská]. Es ist anzunehmen, dass auch die Burg von einer Mauer umgeben war, daher kann man davon ausgehen, dass vermutlich das fünfte Tor einige Meter höher war als das heutige Ehrentor von Johann Anton Ospel. (Darüber hinaus wurde nach neuesten archäologischen Untersuchungen festgestellt, dass die Stadtbefestigung früher durch die Burgställe und die Reitschule führte.)

Eines der ältesten Stadttore war das Wiener- oder Badtor, dessen zweiter Name sich von der Entdeckung einer Schwefelquelle ableitet, das zweite war das Obere Tor. Da Feldsberg in eine Altstadt und eine Neustadt unterteilt war, jüngsten Erkenntnissen zufolge war die Neustadt die geplante Samstagstadt mit der Samstag-Straße und die Altstadt der heutige Hauptplatz, kann man davon ausgehen, dass es ursprüngliche mehr als nur zwei Tore gab. Nehmen wir an, die Rosenstraße [ulice Růžová] ist tatsächlich eine der ältesten Straßen der Stadt, so wurde hier nach dem Bau oder Wiederaufbau der Stadtbefestigung ein weiteres Tor errichtet. Zu welcher Zeit ist uns nicht bekannt.¹

Jedes der genannten Tore hatte auch einen eigenen Wächter. Die Torwächter gehörten zu den wichtigsten Stadtbeamten, da sie an den Toren Mautgebühren einhoben, die Tore öffneten und schlossen und die Schlüssel dem Bürgermeister übergeben mussten.²

1683 wurden unter der Leitung des Maurermeisters Georg Gotthardt Guett Mauerarbeiten am Wiener-/Badtor und am Oberen Tor, einschließlich Stadtmauer (Festungsmauer) mit Wassergraben im Wert von 4 Gulden 48 Kreuzer durchgeführt. 1813, am Ende der Napoleonischen Befreiungskriege, musste unter anderem das Obere Tor repariert werden. In der Folge sollte 1830 die Dachdeckung ersetzt werden, wobei der Stadtrat den Beschluss fasste, die Tore kom-

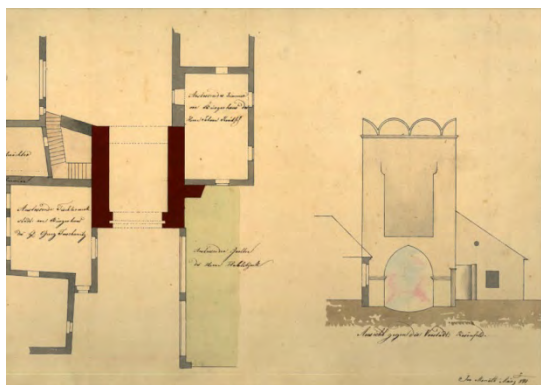
---

¹ KIPPES, Erich: *Feldsberg und das Haus Liechtenstein vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*. Feudalismus - Demokratisierung - Nationalismus. Wien 2000, S. 137–141; MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk - PLAČEK, Miroslav: *Vývoj hradu, města a jeho opevnění do poloviny 17. století*. In: Kordiovský, Emil (ed.): *Město Valtice*. Břeclav 2001, S. 133–154. KOS, Petr: *Závěrečná zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu zámku Valtice 2014*. Brno 2014. (Unveröffentlichtes Manuskript.)

² VOLDÁN, Vladimír - ZIMÁKOVÁ, Alena - HORŇANSKÁ, Milena: *Osudy města Valtic v období pozdního feudalismu (1648–1848)*. In: ZEMEK, Metoděj (ed.): *Valtice*. Brno 1970, S. 92 a 77–104.

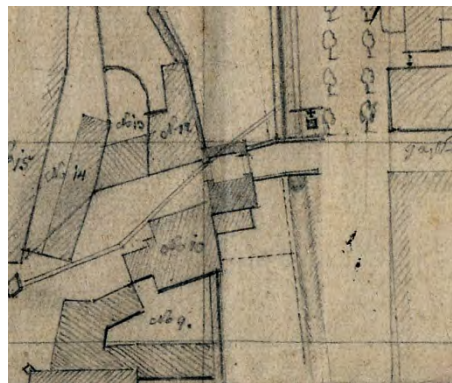
plett zu entfernen. Das gleiche Schicksal erwartete die verbleibenden drei Stadttore in den Jahren 1840–1841. Nach dem Liquidationsprotokoll vom 27. März 1841 kauften die Herren Kaspar Böhm, Mathias Schliefelner, Josef Hofer und Florian Durst das Material vom Nikolsburger-Tor für 200 Gulden, und im April kaufte der Feldsberger Bürger Georg Duschennitz das Material vom Tor im Rosenfeld für nur 100 Gulden konventioneller Währung. Im selben Jahr kaufte auch Viktor Hudovernig, ein aus Feldsberg stammender und in Wien studierender Doktorand, in Raten von der Stadt den Badturm, beziehungsweise das für den Abriss vorgesehene Tor um 800 Gulden. Den Mietern (Diener, Richter und Hebamme) die im Stadtturm wohnten, musste eine neue Wohnung bereitgestellt werden.

Hingegen bat Alois Winkler Ende Dezember 1845 die Gemeinde Feldsberg um die Möglichkeit, eine Tür in der Stadtbefestigung (bei einer ehemaligen Schießscharte) einzureißen. In den Jahren 1850–1852 genehmigten die damaligen Stadträte einen teilweisen Abriss der Mauern. Das Material wurde verkauft und diente damit sowohl der Stadt als auch ihren Bürgern.³

*Rosenfeld-Tor, 1841 / Růžová brána roku 1841
(Archiv RM Mikulov)*

In der Sammlung des Regionalmuseums in Nikolsburg [Mikulov] wurde ein farbiger Plan des Rosenfeld-Tors entdeckt, der wahrscheinlich von Franz Schleps im März 1841, d. h. einen Monat vor dem eigentlichen Verkauf und dem anschließenden Abriss, erstellt wurde. Die „Ansicht gegen die Vorstadt Rosenfeld“ zeigt das Tor aus der Perspektive der Rosenstraße [Růžové ulice], während die abgebildeten Häuser den Feldsberger Bürgern Georg Tuschanitz und Johann Keitsch gehörten.⁴

*Badtor – Ausschnitt aus der Karte von 1800 /
Lázeňská brána – výřez z mapy roku 1800
(MZA, fond F 115)*

³ KIPPES, E.: *Feldsberg und das Haus Liechtenstein vom 18. bis zum 20. Jahrhundert.*, S. 137–141; MZAB- SOkA Břeclav, (neuspořádaný) Fundus B 73 AM Valtice, Kart. 15, Inv. № 365, Sign. VI/12, fol. 1a–2b; Inv. № 364, Sign. VI/11, fol. 1a–4b; Inv. № 363, Sign. VI/10, fol. 1b–29b; Inv. № 361, Sign. VI/8, fol. 1b–4b; Inv. № 359, Sign. VI/6, fol. 1a–2b; Inv. № 357, Sign. VI/4, fol. 1a,b; Inv. № 356, Sign. VI/3, fol. 1a,b; Inv. № 354, Sign. VI/1, fol. 1a–3b.

⁴ Sammlung RM Mikulov, Inv. № 4887, Plan der Feldsberger Tore im März 1841.

Městské hradby a brány

Valtice se již od dob středověku řadily mezi usedlosti, které se mohly pyšnit i privilegiem umožňujícím obehnat město hradbami, i když nemůžeme s jistotou říci, kdy se tak stalo a zda kamennému opevnění předcházely palisádový val. Pravděpodobně ale již v roce 1286 bylo opevněno vnitřní město. Nově založený minoritský klášter se totiž nacházel za tzv. Horní či Sobotní branou na Sobotní ulici. Ve smlouvě o dělení panství z roku 1387 je již bezpečně doloženo městské opevnění, přičemž ale dnešní pozůstatky kamenných zdí jsou výsledkem stavební činnosti a opevňování v 16. a 17. století.

Kamenné opevnění města tvořila jednoduchá zeď 2 m silná a 5,5–6 m vysoká, dnes již bez jakýchkoliv věží a bašt. Jak dokládá veduta z roku 1670 a perokresba neznámého autora z roku 1711, brány pak byly umístěny v patrových hranolových věžích s padacími mřížemi. (Právě nedávno objevená veduta města z roku 1670 je cenným pramenem, neboť v případě městských bran opravuje tvrzení, že Vídeňská brána stávala směrem na Vídeň v horní části Sobotní ulici. Ve skutečnosti brána nazývaná jako Vídeňská je totožná s později nazývanou branou Lázeňskou!)

Vstup do města umožňovaly celkem 4 brány (Vídeňská-Lázeňská, Horní, Růžová a nejmladší Mikulovská). Jelikož je možné, že i hrad byl obehnan hradbou, lze předpokládat existenci páté brány, a to (s jistou dávkou pravděpodobnosti) o několik metrů výše nad dnešní Ospelovou slavností branou. (Podle nejnovějšího archeologického průzkumu navíc vyplynulo, že s velkou pravděpodobností městské opevnění vedlo dříve skrze zámeckou konírnu a jízďárnu.)

Jednou z nejstarších bran města byla brána Vídeňská-Lázeňská, jejíž druhý název je odvozen od nálezů sirného pramene, druhou Horní brána. Jelikož se Valtice dělily na Staré a Nové město, přičemž Novým městem je podle posledních výzkumů myšlena plánovaně stavěná ulice Sobotní, Starým městem pak dnešní náměstí, lze předpokládat existenci více než dvou původních bran. Za předpokladu, že Růžová ulice je skutečně jednou z nejstarších ulic ve městě, po výstavbě či přestavbě městského opevnění zde, neznámo kdy, vznikla další brána.⁵

Každá ze zmíněných bran měla i svého strážce. Strážci bran – branní, patřili k nejdůležitějším městským úředníkům, neboť vybírali u bran mýto, otvírali a zavírali brány a byli povinni předávat klíče primátorovi města.⁶

V roce 1683 se pod vedením zednického mistra Jiřího (Geörga) Gotthardta Guetta uskutečnily zednické práce na Vídeňské-Lázeňské a Horní braně včetně městské (hradební) zdi s příkopem v hodnotě 4 zlatých 48 krejcarů. Na sklonku napoleonských válek v roce 1813 bylo třeba opravit mimo jiné právě Horní bránu. Ta navíc potřebovala v roce 1830 vyměnit i střešní krytinu, ale rada města místo toho rozhodla, že ji odstraní. Stejný osud čekal i zbylé tři brány města v letech 1840–1841. Podle likvidačního protokolu z 27. března 1841 si materiál z Mikulovské brány koupili pánové Kašpar Böhm, Matyáš Schliefelner, Josef Hofer a Florian Durst za 200 zlatých a v dubnu odkoupil zase valtický měšťan Jiří Duscheninitz materiál z Růžové brány za pouhých 100 zlatých konvenční měny. Ve stejném roce dokonce Viktor Hudovernig, tehdy doktorand lékařského studia ve Vídni pocházející z Valtic, zakoupil na splátky od města Lázeňskou věž, respektive bránu určenou k demolici za 800 zlatých. Nájemníkům, kteří bydleli v městské věži (sluha, soudce a porodní bába), musel být přidělen nový byt.

---

⁵ KIPPES, Erich: *Feldsberg und das Haus Liechtenstein vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*. Feudalismus - Demokratisierung - Nationalismus. Wien 2000, s. 137–141; MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk - PLAČEK, Miroslav: *Vývoj hradu, města a jeho opevnění do poloviny 17. století*. In: Kordiovský, Emil (ed.): *Město Valtice*. Břeclav 2001, s. 133–154. KOS, Petr: *Závěrečná zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu zámku Valtice 2014*. Brno 2014. (Nepublikovaný rukopis.)

⁶ VOLDÁN, Vladimír - ZIMÁKOVÁ, Alena - HORŇANSKÁ, Milena: *Osudy města Valtic v období pozdního feudalismu (1648-1848)*. In: ZEMEK, Metoděj (ed.): *Valtice*. Brno 1970, s. 92 a 77–104.

*Nicht mehr existierende und vergessene Objekte in Feldsberg und Umgebung /
Zaniklé a zapomenuté objekty Valtic a okolí – Daniel Lyčka*

Koncem prosince roku 1845 naopak žádal Alois Winkler valtický magistrát o možnost probourat dvířka v městském opevnění (u bývalé střelny). V letech 1850–1852 pak tehdejší radní odsouhlasili zboření části hradeb. Materiál byl prodán a posloužil jak městu, tak jeho občanům.⁷

Ve sbírkách Regionálního muzea v Mikulově se podařilo objevit kolorovaný plán Růžové brány, jež zřejmě vytvořil František Schleps v březnu roku 1841, tedy měsíc před samotným prodejem a následnou demolicí. Brána je zachycena z pohledu Růžové ulice (*Ansicht gegen die Vorstadt Rosenfeld*), přičemž vyobrazené domy patřily valtickým měšťanům – Jiřímu Tuschanitzovi a Janu Keitschovi.⁸

---

⁷ KIPPES, E.: *Feldsberg und das Haus Liechtenstein vom 18. bis zum 20. Jahrhundert.*, s. 137–141; MZAB- SOKA Břeclav, (neuspořádaný) fond B 73 AM Valtice, kart. 15, inv. č. 365, sign. VI/12, fol. 1a–2b; inv. č. 364, sign. VI/11, fol. 1a–4b; inv. č. 363, sign. VI/10, fol. 1b–29b; inv. č. 361, sign. VI/8, fol. 1b–4b; inv. č. 359, sign. VI/6, fol. 1a–2b; inv. č. 357, sign. VI/4, fol. 1a,b; inv. č. 356, sign. VI/3, fol. 1a,b; inv. č. 354, sign. VI/1, fol. 1a–3b.

⁸ Sbírkový RM Mikulov, inv. č. 4887, plán valtické brány z března 1841.

Kirchen / Kostely

Kirche hl. Erzengel Michael / Kostel sv. archanděla Michaela

Bedeutende Merkmale der Stadt Feldsberg sind zweifellos das Schloss und die Türme der Kirchen Mariä Himmelfahrt und des hl. Augustin. Bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts hatte die Stadt jedoch ein weiteres bedeutendes architektonisches Element – das Franziskanerkloster mit einer dem hl. Erzengel Michael geweihten Kirche.

Der Klosterkomplex stand an der Stelle eines ehemaligen Minoritenklosters am sogenannten Wiener Tor. In diesem Bereich setzten die Franziskaner die Arbeit des Minoritenordens fort, der vor 1270 am vorgenannten Wiener Tor ein Kloster gründete. Es befand sich jedoch 1286 noch in Bau, und während der späteren Hussitenkriege, vor welchen auch Feldsberg nicht verschont blieb, wurde das Kloster 1425/1426 schwer beschädigt.

Am Wiederaufbau beteiligten sich 1487 jedoch nicht die Minoriten, sondern die Franziskaner. Dies war vor allem dem Mönch Johann Capistran zu verdanken, einem Prediger des Franziskanerordens, der als Teilnehmer an Kriegszügen gegen die Türken 1454 durch Valtice fuhr und erklärte, dass die Gebäude des ehemaligen Minoritenklosters zwar stark baufällig seien, aber nach Umbauten sehr wohl für die Errichtung einer Franziskaner Klostersgemeinschaft geeignet wären. In der notariellen Urkunde von Antonius Caludini aus dem Jahr 1526 werden das Refektorium des Klosters und ein quadratischer Kreuzgang mit Kreuzgängen erwähnt, über denen sich Zellen für Mönche befanden. Das Mauerwerk war über einen halben Meter breit und schon damals war die Kirche dem hl. Erzengel Michael geweiht.

Dennoch hielt sich – aus mehreren Gründen – der Konvent in Feldsberg nicht lange. Abgesehen von den täglich empörenden und erniedrigenden Szenen, insbesondere in der Kirche, die von den Lutheranern verursacht wurden, so waren es aber auch die Liechtensteiner selbst, welche kein Interesse am Franziskanerkloster zeigten und es daher nicht einmal unterstützten. 1541 – unter Hartmann I. von Liechtenstein – verließen die Brüder die Stadt. Der Einmarsch der türkischen Armee im Jahr 1529, bei dem die Gebäude des Klosters schwer beschädigt wurden, hat das Ganze noch beschleunigt.

Drei Jahre später, nachdem der Orden Feldsberg verlassen hat, legte Hartmanns Sohn Georg Hartmann von Liechtenstein dem Kaiser eine Petition vor, in der die Stadtbewohner den Abriss der Klostergebäude für Bauzwecke in der Stadt forderten, zudem könnten die Klostergebäude den Türken bei weiteren Einfällen in die Stadt als militärischer Stützpunkt dienen. Der Kaiser sandte zwei Mitglieder des Kriegsrats nach Feldsberg, Johann Polhaimer und Kaspar Praundt, um die eingereichte Petition zu prüfen. Aufgrund der Zustimmung beider Mitglieder des Kriegsrats erlaubte der Kaiser dann den Abriss einiger Gebäude, die Kirche ausgenommen.⁹

Nach dem Tod von Hartman II. übernahm der erste Fürst des Hauses Liechtenstein Karl I. (1595–1627) die Regierung, welcher zu Beginn seiner Herrschaft noch für den Protestantismus zeichnete, 1599 aber zum Katholizismus konvertierte. Der Fürst war sehr daran interessiert den Franziskanerorden wieder in die Stadt zu bringen (1605 kamen außerdem die Barmherzigen Brüder nach Feldsberg und der Fürst versuchte auch ein Kloster des Kapuzinerordens zu errichten). Dennoch erlaubten es der Krieg und die finanziellen Schwierigkeiten den Franziskanern nicht, während der Lebenszeit von Karl I. nach Feldsberg zurückzukehren. Dies geschah erst 1692 unter seinem Enkel Fürst Johann Adam I. Andreas von Liechtenstein.

---

⁹ ANTONOVIČ, Vladan: *Valtice – bývalý konvent minoritů a později františkánů se zaniklým kostelem archanděla Michaela*. In: FOLTÝN, Dušan (ed.): *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005, S. 718–721; ZEMEK, Metoděj: *Město v době pohusitské (1416–1648)*. In: ZEMEK, M.: *Valtice.*, S. 59–76, hier S. 68–69.

Dank Fürst Johann Adam Andreas wurde das Kloster nicht nur wiederinstandgesetzt, sondern auch stark erweitert. Wahrscheinlich wurde ein neues Klostergebäude gebaut, von dem heute nur mehr die sogenannte alte Direktionskanzlei in der Samstag-Straße № 116 erhalten ist.¹⁰

Unter Fürst Josef Wenzel von Liechtenstein erhielten die Franziskaner 1734 eine Bibliothek als Geschenk und die Kirche wurde mit Meisterwerken geschmückt, insbesondere von italienischen Malern. Die Motive der Bilder waren: *Der Erzengel Michael im Kampf mit Luzifer* (das Gemälde war 9 Fuß breit und 12 Fuß hoch), *Antonius von Padua kniend vor dem Jesuskind* (7,5 x 11,5 Fuß), *Kniender Dominikus vor einer Wand (?)* (Größe wie vor), *Das Leiden des hl. Franziskus* (Größe wie vor), *Christus am Kreuz* (Größe wie vor), *Das Wunder des hl. Franziskus* (7,5 x 12 Fuß), *Ecce Homo* („Siehe, der Mensch“; Darstellung von Jesus Christus mit Dornenkrone; 4 x 8 Fuß), *Mater Dolorosa* (Maria, die „Schmerzensmutter“; Größe wie vor), *hl. Michael* (3 x 6 Fuß) und *Schutzengel* (Größe wie vor).

*Kirche des hl. Erzengels Michael,
Auszug aus dem Gemälde von J. J. Müller 1795 /
Kostel sv. archanděla Michaela,
výřez z obrazu J. J. Müllera 1795
(archiv státního zámku Valtice)*

Das Gotteshaus hatte einen einschiffigen Grundriss mit einem äußeren Stützteil und einem typischen langen Presbyterium. Es gab nur einen Turm in der Nähe des Klostereingangs, da die Kirche von Süden an das eingerückte dreieckige Presbyterium angrenzte.

Obwohl der gesamte Konvent das Patent von Joseph II. überlebte, so ging – durch die Abschaffung zahlreicher Klöster, welche nicht in erster Linie Krankenhaus- oder Bildungsaktivitäten betrieben – die Zahl der Mönche stetig zurück und es bestand keine Hoffnung neue Mitglieder zu gewinnen. (Außerdem traten während der Regierungszeit von Kaiser Franz I. im Jahr 1802 neue Klosterregeln in Kraft, welche es den Mönchen nicht ermöglichte Feldsberg zu verlassen.)

War man auch bemüht das Kloster trotz der sinkenden Zahl an Priestern in Betrieb zu halten, so wurde dennoch der Konvent per Gerichtsdekret vom 27. Oktober 1803 offiziell aufgelöst. Nach mehr als 112 Jahren Tätigkeit in Feldsberg verließen die Franziskaner endgültig am 30. September 1804 den Konvent. Die Schlüssel zum Kloster wurden dem Beamten Mathias Mann vom Bezirksamt übergeben, die Schlüssel zur Kirche dem Pfarrer Schmötzer aus Feldsberg. Die Gemälde der Kreuzwegstationen gingen an die Pfarrkirche in Drösing und andere Kunstwerke an die Kirchen in Achau, Großenzersdorf, Grünbach, Manhartsbrunn und Moosbrunn. Neben den zuvor genannten Gemälden gab es auch ein Bild mit dem Thema *hl. Franziskus*. Dieses wurde vom liechtensteinischen Galerieinspektorat zur Restaurierung übernommen und dort blieb es auch. Als Ersatz wurde ein uns nicht bekanntes Bild gependet.¹¹

Die Reliquien des hl. Justin, welche aus der Calixtus-Katakombe in Rom stammen und ein Geschenk des Papstes an Prinz Franz von Liechtenstein waren, wurden 1807 vor dem Abriss des Gebäudes in die Pfarrkirche von Feldsberg verlegt, wo sie sich heute auch noch befinden.¹²

¹⁰ CZAJKOWSKI, Petr: *Valtice – příklad významu památkových objektů v chápání kulturní historie místa.*

In: KORDIOVSKÝ, E.: *Město Valtice*, S. 234–245.

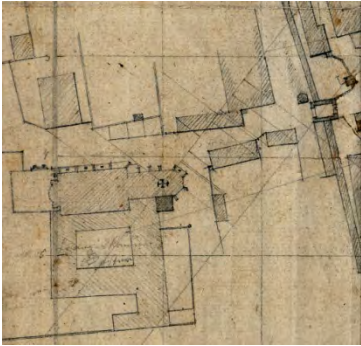
¹¹ Siehe Fußnote № 9.

¹² MZAB-SOKA Břeclav, (ungeordnet) fond B 73 AM Valtice, kart. 8, Inv. № 335, Sign. V/53, fol. 2a–66b; Kart. 7, Inv. № 311, Sign. V/29, fol. 1a–6b.

Vgl. KIPPES, E.: *Feldsberg und das Haus Liechtenstein vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, S. 113–120.

Am 8. Juni 1807 wurde von Fürst Johann I. Josef eine Auktion angekündigt, dazu hatte man eine letzte detaillierte Beschreibung der Kirche samt angrenzender Gebäude erstellt. Die Kirche hatte eine Länge von 25 Klafter, eine Breite von 6,5 Klafter und das Gewölbe war 10 Klafter hoch. Der Turm stand auf einem quadratischen Sockel mit der Abmessung 3 x 3 Klafter und erreichte eine Höhe von 13 Klafter. Hinter dem Hauptaltar befand sich die Sakristei und im ersten Stock der Chor. Weiters gab es in der Klosteranlage: im Erdgeschoss 8 Zimmer, Korridore, Küche, Bäckerei, Speisekammer, Brunnen und andere Räume sowie zwei Gewölbekeller. Zwei gewölbte Holztreppe führten in den ersten Stock, wo sich 30 Zimmer befanden.

*Das Areal des Franziskanerklosters
– Ausschnitt aus der Karte 1800/
Areál františkánského kláštera
– výřez z mapy r. 1800
(MZA, fond F 115)*

Die Auktion fand am 9. Juli desselben Jahres statt. Daran teilgenommen haben der Fürst, vertreten durch Inspektor Franz Hauer, Josef Lipp und Jakob Heinz aus Wien und der Feldsberger Bürger Michael Zischka. Auf Grundlage der Entscheidung des Landeshauptmanns aus Korneuburg wurde das Kloster für 15.000 Gulden zwei Wiener Unternehmern verkauft. Anschließend wurde die Kirche abgerissen und als Baumaterial verwendet.¹³

Ein Teil des Materials wurde 1808 für den Bau einer Parforce-mauer um den Föhrenwald verwendet. Ein Jahr später sollte ein Teil der erhaltenen Gebäude als Krankenstation für verwundete Soldaten der Napoleonischen Kriege dienen.¹⁴

Dipl. Ing. Vilém Komoň und Daniel Lyčka –

[Die Franziskaner in Feldsberg / Františkáni ve Valticích](#), 2016

---

¹³ Siehe Fußnote № 9.

¹⁴ Ebd.; MZAB-SOKA Břeclav, (ungeordnet) Fundus B 73 AM Valtice, Kart. 8, Inv. № 339, Sign. V/57, fol. 1a–16b; Inv. № 338, Sign. V/56, fol. 1a–2b.

Kostel sv. archanděla Michaela

Významné dominanty města Valtic tvoří bezesporu zámek a věže kostelů Nanebevzetí Panny Marie i sv. Augustina. Do počátku 19. století ale mělo město ještě jeden význačný architektonický prvek – františkánský klášter s kostelem zasvěceným sv. archandělovi Michaelovi.

Klášterní komplex stával v místech bývalého minoritského kláštera u tzv. Vídeňské brány. Právě v tomto prostoru františkáni navázali na působení řádu minoritů, kteří si před rokem 1270 založili u zmíněné Vídeňské brány klášter. Ten byl však ještě v roce 1286 rozestavěn a za pozdějších husitských válek, kterým se nevyhnuly ani Valtice, byl konvent v roce 1425/1426 silně poškozen.

Na jeho obnově se však v roce 1487 nepodíleli minorité, ale františkáni. Bylo to především zásluhou Jana Capistrana, kazatele františkánského řádu, který jakožto účastník válečných výprav proti Turkům procházel v roce 1454 Valticemi a prohlásil, že budovy bývalého minoritního kláštera jsou sice hodně rozpadlé, ale po úpravách budou vhodné pro založení klášterní komunity františkánské observance.

V notářské listině Antonína Caludiniho z roku 1526 je zmíněn klášterní refektář a čtvercová křížová chodba s ambity, nad nimiž se nacházely cely pro mnichy. Zdivo bylo přes půl sáhu široké a již tehdy byl kostel zasvěcen sv. archandělovi Michaelovi.

Přesto neměl konvent ve Valticích dlouhého trvání, a to hned z několika důvodů. Kromě každodenních pobuřlivých a ponižujících scén, především v kostele, které měli na svědomí luteráni, to byli sami Liechtensteinové, kteří o františkánský klášter nejevili pražádný zájem, a proto ho ani nepodporovali. Za Hartmana I. z Liechtensteinu, v roce 1541, tak řádoví bratři město opustili. Vše urychlil i vpád tureckého vojska roku 1529, při kterém byly budovy kláštera značně poškozeny.

O tři roky později, po odchodu řádu, Hartmanův syn Jiří Hartman z Liechtensteinu přednesl císaři petici, ve které měšťané žádali rozbourání budov kláštera pro stavební potřeby ve městě s odůvodněním, že budovy kláštera by mohly sloužit při dalších tureckých vpádech do města jako válečné opěrné body. Císař poslal do Valtic dva členy válečné rady, a to Jana Polhaimera a Kašpara Praundta, aby posoudili předloženou petici. Na základě dobrozdání obou členů válečné rady císař pak povolil zbourání některých budov, mimo kostela.¹⁵

Po smrti Hartmana II. se ujal vlády první kníže z rodu Liechtensteinů Karel I., který se na počátku své vlády ještě přihlásil k protestantství, ale následně konvertoval zpět ke katolicismu (1599). Kníže měl velký zájem o obnovu františkánského řádu ve městě (v roce 1605 navíc do Valtic přišli i milosrdní bratři a ze strany knížete zde byla snaha o založení konventu řádu kapucínů). Přesto válečné i finanční potíže neumožnily, aby se františkáni ještě za života Karla I. vrátili. Stalo se tak až v roce 1692, za jeho vnuka knížete Jana Adama I. Ondřeje z Liechtensteinu.

Právě zásluhou knížete Jana Adama Ondřeje byl klášter nejen opraven, ale i značně rozšířen. Byla patrně postavena i nová klášterní budova, ze které se zachovala dodnes pouze tzv. Stará ředitelna na Sobotní ulici č. p. 116.¹⁶

---

¹⁵ ANTONOVIČ, Vladan: *Valtice – bývalý konvent minoritů a později františkánů se zaniklým kostelem archanděla Michaela*. In: FOLTÝN, Dušan (ed.): *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005, s. 718–721; ZEMEK, Metoděj: *Město v době pohusitské (1416–1648)*. In: ZEMEK, M.: *Valtice*, s. 59–76, zde s. 68–69.

¹⁶ CZAJKOWSKI, Petr: *Valtice – příklad významu památkových objektů v chápání kulturní historie místa*. In: KORDIOVSKÝ, E.: *Město Valtice*, s. 234–245.

Za knížete Josefa Václava z Liechtensteinu získali františkáni v roce 1734 darem knihovnu a kostel byl vyzdoben mistrovskými obrazy, zejména italských malířů. Motivy obrazů představovaly: *Boj archanděla Michaela s luciferem* (obraz byl 9 stop široký a 12 vysoký), *Klečící Antonín Paduánský před Jezulátkem* (7,5 x 11,5 stop), *Klečící Dominicus před zdí* (taktéž), *Utrpení sv. Františka* (taktéž), *Kristus na kříži* (taktéž), *Zázraky sv. Františka* (7,5 x 12 stop) *Ecce homo* (4 x 8 stop), *Mater Dolorosa* (taktéž), *Sv. Michael* (3 x 6 stop) a *Anděl strážný* (taktéž).

Samotný chrám Páně tvořil jednodlný půdorys s vnější opěrnou částí a typickým dlouhým presbyteriem. Věž byla pouze jedna, a to v blízkosti vchodu do konventu, potažmo kostela, přiléhající z jihu k odsazenému, trojboce zakončenému presbytáři.

Přestože celý konvent přečkal patent Josefa II. rušícího kláštery nezabývající se primárně špitální či vzdělávací činností, ubývalo nadále řádových mnichů a nebyla žádná naděje na získání nových členů. (Za císaře Františka I. v roce 1802 vtoupila navíc v platnost nova pravidla pro kláštery, které nepomohly odchodu mnichů z Valtic.)

I přestože byla iniciativa zachovat klášter v provozu, z důvodu stále se snižujícího počtu kněží byl dvorním dekretem ze dne 27. října 1803 konvent oficiálně zrušen. Po více než 112 letech, během nichž františkáni působili ve Valticích, tak dne 30. září roku 1804 konvent nadobro opustili. Klíče od kláštera převzal úředník krajského úřadu Matyáš Mann a klíče od kostela valtický farář Schmötzer. Obrazy křížové cesty byly převezeny do farního kostela v Drö-singu a další umělecká díla do kostelů v Achau, Großenzersdorfu, Grünbachu, Manhartsbrunnu a Moosbrunnu. Dále došlo k odvezení i výše uvedených obrazů, kromě díla s tematikou sv. Františka. Ten byl převzat inspektorem liechtensteinské galerie k restauraci, a tam také zůstal. Náhradou byl darován blíže neznámý obraz.¹⁷

Ostatky sv. Justa, které pocházejí z Kalixtových katakomb a které František z Liechtensteinu, syn knížete Jana Adama I. Ondřeje, dostal darem od papeže, byly v roce 1807, tedy před samotnou demolicí stavby, přeneseny do valtického farního kostela a jsou zde k vidění dodnes.¹⁸

Za knížete Jana I. Josefa byla dne 8. června 1807 vyhlášena dražba a byl vypracován poslední podrobný popis kostela a přilehlých budov. Kostel měl délku 25 sáhů, šířku 6,5 sáhů a klenba byla vysoká 10 sáhů. Věž byla postavena na čtvercovém základě s rozměry 3 x 3 sáhů a dosahovala výšky 13 sáhů. Za hlavním oltářem se nacházela sakristie a v prvním patře chór. Dále se v celém komplexu nacházelo: v přízemí 8 místností, chodby, kuchyně, pekárna, spíž, studna a další prostory a dva klenuté sklepy. V prvním poschodí pak 30 místností, z toho dvě zaklenutá dřevěná schodiště.

Dražba se uskutečnila 9. července téhož roku za účasti knížete zastoupeného inspektorem Františkem Haurem, dále pak Josefem Lippem a Jakubem Heinzem z Vídně a měšťanem z Valtic Michalem Zischkou. Na základě rozhodnutí krajského hejtmana Czecha v Korneuburgu byl klášter prodán za 15 000 zlatých dvěma vídeňským živnostníkům. Následně byl kostel stržen a ze zbylého materiálu se dále stavělo.¹⁹

Část materiálu bylo následně využito při stavbě parforsní zdi kolem Bořího lesa v roce 1808, o rok později měla část zachovalých budov posloužit jako lazaret pro raněné vojáky napoleonských válek. Na uvolněném pozemku měla vzniknout vápenná pec, ba dokonce rodinný dům.²⁰

---

¹⁷ Viz pozn. č. 9.

¹⁸ MZAB-SOKA Břeclav, (neuspořádaný) fond B 73 AM Valtice, kart. 8, inv. č. 335, sign. V/53, fol. 2a–66b; kart. 7, inv. č. 311, sign. V/29, fol. 1a–6b.

Srov. KIPPES, E.: *Feldsberg und das Haus Liechtenstein vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, s. 113–120.

¹⁹ Viz pozn. č. 9.

²⁰ Tamtéž; MZAB-SOKA Břeclav, (neuspořádaný) fond B 73 AM Valtice, kart. 8, inv. č. 339, sign. V/57, fol. 1a–16b; inv. č. 338, sign. V/56, fol. 1a–2b.

Alte Pfarrkirche hl. Jungfrau Maria / Starý farní kostel Panny Marie

„Die hûsvrou nam mich bi der hant, si wîste mich von dan zehant in eine kirchen wol getân. ein schoene mess huob man dô an ...“ – Die Hausfrau (Dame des Schlosses) nahm mich bei der Hand und führte mich in die Kirche zu einer schönen Messe.²¹ Mit diesen Worten wird die Pfarrkirche von Feldsberg in der Komposition »Vrouwen Dienst« (Frauendienst) des berühmten Minnesänger Ulrich aus dem steirischen Zweig der Liechtensteins erstmals erwähnt. Die Verse stammen aus dem Jahr 1227, d. h. aus der Zeit von Ulrichs Aufenthalt in Feldsberg, zudem haben wir aber auch vom 14. März 1243 einen ersten Bericht über den Pfarrer von Feldsberg. Jahrzehnte später, im Jahr 1295, gewährte der Erzbischof von Siena, Rogerius, zusammen mit Michael, dem Bischof von Albanien, Avelins Bischof Franziskus und anderen italienischen Bischöfen den Besuchern der Kirche der Jungfrau Maria 40 Tage Ablass, um zu zeigen, welche Vorzugsstellung diese Kirche des Herrn von der Diözese Passau für die Region hat. Im Inneren der Kirche weihte Heinrich von Rauhenstein nach einem am 22. Mai 1373 verfassten Dokument mit Zustimmung des Pfarrers Vítek den Altar der hl. Elisabeth und ernannte Simon zu seinem Kaplan. Darüber hinaus erscheint 1391 das Sakralgebäude im Kaufvertrag von Johannes von Liechtenstein und daher in jüngeren Dokumenten der Zusammenhang mit der Verpflichtung von Zehenten oder finanziellen Geschenken „für das Seelenheil“ und anderen Zuwendungen.²²

Während der Hussitenkriege, als Sigmund Smydel Pfarrer in der Stadt war, wurde die Kirche 1426 von einem Brand heimgesucht. Später wurde sie auch erneuert, da nach Berichten aus einem Dokument vom 23. August 1457 der Altar von Bischof Wolfgang von Hipon vom Passauischen Suffragan dem hl. Bartholomäus und der hl. Afra geweiht wurde. Die Arbeit am Interieur wurde in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts fortgesetzt, als der Erzbischof von Thessaloniki am 2. Jänner 1479 zwei neue Altäre weihte, einen den Heiligen Florian, Christophorus und Wolfgang und den anderen der hl. Katharina, Barbara, Margareta und Dorothea sowie die Friedhofskapelle dem hl. Sigismund.²³

Mitte des 16. Jahrhunderts befanden sich das Kirchengebäude und das angrenzende Pfarrhaus in einem heruntergekommenen Zustand. Dachte Fürst Karl I. von Liechtenstein zu Beginn des 17. Jahrhunderts auch über den Bau einer neuen Kirche nach, so geschah dies erst in den Jahren 1631–1671 unter seinem Sohn Karl Eusebius. 1627 wurde sogar eine neue Kirchenorgel um 800 Gulden angeschafft. Weniger als zwei Jahrzehnte später wurde die Pfarrkirche laut Korrespondenz des Stadtrats vom 24. April 1641 aus nicht genannten Gründen nicht mehr genutzt, weshalb die Bürger die Klosterkirche außerhalb der Stadt besuchten (d. h. die Kirche des Erzengels Michael), wo aber Dach und Fenster undicht waren. Auf Geheiß des Fürsten sollte der Pfarrer im September 1657 Grabsteine aus einer abgerissenen Kapelle in der Kirche lagern, was aber wegen der schmalen Tür und Treppe nicht möglich war. Andererseits schrieb der Fürst ein Jahr später, am 7. Juni 1658, an den Feldsberger Verwalter Filip Kropfen, dass – statt Marmor – Grabsteine in ewiger Erinnerung an die Toten an die Wand der alten Kirche gehängt werden sollten.²⁴

---

²¹ HÖB, Karl: *Geschichte der Stadt Feldsberg*. Feldsberg 1902, S. 8–20, Vers 31.

²² Kol. aut.: *Moravské a Slezské listiny liechtenštejnského archívu ve Vaduzu 1173–1380*. I. díl. Brno 1991, S. 177–178; MĚŘÍNSKÝ, Z. – PLAČEK, M.: *Vývoj hradu, města a jeho opevnění do poloviny 17. století*. In: Kordiovský, E.: *Město Valtice*, S. 139–14;

MZAB-SOkA Břeclav, (ungeordnet) Fundus B 73 AM Valtice, Inv. № 1–4, 6–13, 17 či 22.

²³ MZAB-SOkA Břeclav, (ungeordnet) fond B 73 AM Valtice, Inv. № 16, 19 und 22.

²⁴ MZAB, Fundus F 94, Kart. 141, fol. 321a–322b, 329a,b, 334a,b.

Vgl. BORSKÝ, Pavel: *Fara čp. 5 na nám. Svobody ve Valticích*. Brno 2006, zde s. 12–13. (Nepublikovaný SHP.); Archiv MS Valtice, Kart. Johann Sarsitiur – Feldsberger Organist [valtický varhaník].

Diente auch die Kirche seit mehreren Jahren nicht mehr den Gemeindemitgliedern, so wurde dennoch die Sakristei der alten Kirche weiter genutzt. So lässt es sich leicht erklären, warum das neue Gebäude der Kirche des Herrn nicht an der Stelle des alten Bauwerks errichtet wurde. Als neues Baugrundstück wurde der Standort des Bürgerhauses von Lorenz Singer gewählt, welches in der Folge gekauft und abgerissen wurde.²⁵ So stellt sich also wieder die Frage, wo soll man nach der alten Pfarrkirche suchen? Sie muss sich innerhalb der Befestigung und um sie herum ein Friedhof befunden haben, der eine entsprechende Fläche in Anspruch nahm. Es ist daher anzunehmen, dass sich die Kirche sehr wahrscheinlich in der Nähe des heutigen Barockgebäudes, zwischen Hauptplatz und Schloss befand.

---

²⁵ KIPPES, E.: *Feldsberg und das Haus Liechtenstein im 17. Jahrhundert*. Die Gegenreformation im Bereich der fürstlichen Herrschaft. Wien-Köln-Weimar 1996, S. 92-93.

Starý farní kostel Panny Marie

„Hradní paní jej vzala za ruku a vedla do kostela na bohoslužby“²⁶ Těmito slovy je poprvé zmíněn valtický farní kostel ve skladbě známého minnesängra Ulricha ze štýrské větve Liechtensteinů. Verše jsou datovány rokem 1227, tedy dobou Ulrichova pobytu, přesto o valtickém faráři máme první zprávu až ze 14. března 1243. O několik desetiletí později, v roce 1295, udělil sienský arcibiskup Rogerius, spolu s Michalem, biskupem v Albaně, avelinským biskupem Františkem a dalšími italskými biskupy, 40 dní odpuštěk pro návštěvníky kostela Panny Marie, což dokazuje, že chrám Páně náležející pasovské diecézi musel mít pro danou oblast výjimečné postavení. V interiéru kostela podle listiny, jež byla vystavena 22. května 1373, Jindřich z Rauchensteinu obvěnil se souhlasem faráře Vítka oltář sv. Alžběty a ustanovil k němu svého kaplana Šimona. Dále se sakrální stavba objevuje v kupní smlouvě Jana z Liechtensteinu z roku 1391, potažmo v mladších listinách v souvislosti s povinností desátku či finančních darů „za spásu duše“ a jiných dotací.²⁷

Během husitských válek, kdy farářem ve městě byl Zikmund Smydel, byl v roce 1426 kostel zasažen vypuknutým požárem. Později muselo dojít k jeho obnově, neboť podle zpráv z listiny ze dne 23. srpna 1457 byl hiponským biskupem Volfgangem vysvěcen oltář sv. Bartoloměje a sv. Afry. Úprava interiéru pokračovala i ve druhé polovině 15. století, kdy soluňský arcibiskup Albert vysvětil dne 2. ledna 1479 dva nové oltáře, a to sv. Floriána, Kryštofa a Wolfganga a sv. Kateřiny, Barbory, Markéty a Doroty, jakož i hřbitovní kapli sv. Zikmunda.²⁸

V polovině 16. století byl objekt i s přílehlou farou ve zchátralém stavu. Až kníže Karel I. z Liechtensteinu začátkem 17. století uvažoval i o stavbě nového chrámu, přesto se tak stalo až za jeho syna Karla Eusebia v letech 1631–1671. V roce 1627 byly dokonce do kostela umístěny nové varhany v hodnotě 800 zlatých. O necelá dvě desetiletí později, jak vyplývá z korespondence městské rady ze dne 24. dubna 1641, se farní kostel z nevedených důvodů nepoužíval, a proto měšťané navštěvovali klášterní kostel za městem (tj. kostel sv. archanděla Michaela), kam však mělo zatékat střechou i okny. V září 1657 měl zase farář na příkaz knížete do kostela uložit náhrobníky ze zbořené kaple, což nebylo možné, poněvadž dveře i schody byly příliš úzké. O rok později, dne 7. června 1658 naopak kníže psal valtickému správci Filipu Kropfenovi, že mramor nemá být používán a náhrobníky je nutno osadit na zdi starého kostela na věčnou památku zemřelých.²⁹

Je tedy zřejmé, že novostavba chrámu Páně nevznikla na místě starší stavby, i když kostel farníkům již několik let nesloužil, přesto se měla nadále používat sakristie starého kostela. Jako stavební pozemek bylo vybráno i místo, kde stával dům měšťana Lorence Singera, jenž byl následně vykoupen a zbořen.³⁰ Vystává tak znovu otázka, kde onen starý farní kostel hledat. Jistě musel stávat uvnitř opevnění a kolem něho se nacházel hřbitov, zabírající určitou plochu. Je tak nasnadě hypotéza, že chrám Páně se zřejmě nacházel v blízkosti současné barokní stavby, směrem k náměstí a zámku.

²⁶ HÖB, Karl: *Geschichte der Stadt Feldsberg*. Feldsberg 1902, s. 8–20.

²⁷ Kol. aut.: *Moravské a Slezské listiny liechtenštejnského archivu ve Vaduzu 1173–1380*. I. díl. Brno 1991, s. 177–178; MĚŘÍNSKÝ, Z. – PLAČEK, M.: *Vývoj hradu, města a jeho opevnění do poloviny 17. století*. In: Kordiovský, E.: *Město Valtice*, s. 139–14; MZAB-SOKA Břeclav, (neuspořádaný) fond B 73 AM Valtice, inv. č. 1–4, 6–13, 17 či 22.

²⁸ MZAB-SOKA Břeclav, (neuspořádaný) fond B 73 AM Valtice, inv. č. 16, 19 a 22.

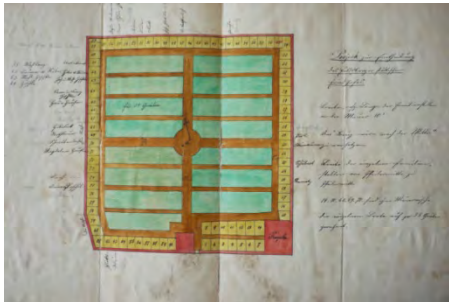
²⁹ MZAB, fond F 94, kart. 141, fol. 321a–322b, 329a,b, 334a,b. Srov. BORSKÝ, Pavel: *Fara čp. 5 na nám. Svobody ve Valticích*. Brno 2006, zde s. 12–13. (Nepublikovaný SHP.); Archiv MS Valtice, kart. Johann Sarsitiur – valtický varhaník.

³⁰ KIPPES, E.: *Feldsberg und das Haus Liechtenstein im 17. Jahrhundert*. Die Gegenreformation im Bereich der fürstlichen Herrschaft. Wien–Köln–Weimar 1996, s. 92–93.

Städtische Friedhöfe / Městské hřbitovy

Ohne weitere archäologische Untersuchungen kann man derzeit nicht mit Sicherheit sagen, wo sich die alte Pfarrkirche von Feldsberg befand, insbesondere bis wohin sich der **alte Friedhof** erstreckte. Die Forscher suchten am häufigsten in der Gegend zwischen dem Ehrenhof des Schlosses und dem Ospel-Zeremonientor, welches zum Schlossgelände führt, und sogar noch weiter in Richtung der heutigen Kirche und der Pestsäule. Wobei dieser Ort, selbst auf Basis der Ergebnisse lokaler archäologischer Forschungen in den Räumlichkeiten des Feldsberger Schlosstheaters und der Reitschule, immer noch der wahrscheinlichste zu sein scheint. Darüber hinaus grenzte der Friedhof, wie indirekt aus dem Grundbuch von 1414 hervorgeht, wahrscheinlich von innen an eine Mauer an (vielleicht die Stadtmauer?), da sich außerhalb der Befestigungsanlagen und damit des Friedhofs vermutlich die „Straße zum Friedhof“ [ulice Na Hřbitově] befand, die bereits zum Vorort von Feldsberg zählte.³¹

Es ist nicht bekannt, wann der alte Friedhof stillgelegt wurde, aus dem Testament des Stadtorganisten Johannes Sarsitius aus dem Jahre 1651 wissen wir, dass er auf dem örtlichen alten Friedhof begraben werden möchte.³² Es ist daher möglich, dass während der ersten Fürsten von Liechtenstein vom Stadtrat in der Samstag-Straße [ulice Sobotní] in der Nähe des Klosters des Franziskanerordens ein neuer Friedhof errichtet wurde. (Es war, wie oft traditionell üblich, weder ein Kloster-, noch ein jüdischer Friedhof.) Das gesamte Areal, zu dem ein Tor mit zwei ovalen Fresken führte, war von einer Mauer umgeben. Auf der Südseite befand sich eine Leichenkapelle, welche im frühen 19. Jahrhundert restauriert wurde; in der Mitte stand ein Holzkreuz. Aus Archiven ist uns bekannt, dass 1841 notwendige Reparaturen an der Friedhofsmauer durchgeführt wurden und 1844 ein neues Kreuz errichtet wurde. Zusätzlich wurden bei einer öffentlichen Sammlung 56 Gulden und 49 Kreuzer für das neue Kreuz gesammelt, davon gingen für die Malerei 34 Gulden an den akademischen Maler Michael Streibl.³³ 1871 ließ Pastor Wegricht auf eigene Kosten auf seiner letzten Ruhestätte, die sich heute auf dem Gebiet des heutigen Stadtfriedhofs befindet, ein neues vier Meter hohes Gusseisenkreuz errichten, welches 1985 von Pastor Václav Procházka restauriert wurde. Es sind uns auch einige Namen wichtiger Persönlichkeiten der Stadt bekannt, die hier begraben wurden: 1801 der ehemalige kaiserliche Rat Moriz Zeiniger, 1839 die Sängerin Fanny Fux (Franziska Fuchs) oder 1895 Karel Sikora, der erste Direktor der Landwirtschaftsschule. Nach dem preußisch-österreichischen Krieg im Jahr 1866, als Soldaten die Cholera in die Stadt brachten, fanden auch die Opfer dieser Krankheit aus der örtlichen Bevölkerung hier ihren Frieden.

*Plan des Friedhofs in der Samstag-Straße /
Plán hřbitova na Sobotní ulici
(MZA-SOKA Břeclav, fond B 73)*

Das gesamte Areal, zu dem ein Tor mit zwei ovalen Fresken führte, war von einer Mauer umgeben. Auf der Südseite befand sich eine Leichenkapelle, welche im frühen 19. Jahrhundert restauriert wurde; in der Mitte stand ein Holzkreuz. Aus Archiven ist uns bekannt, dass 1841 notwendige Reparaturen an der Friedhofsmauer durchgeführt wurden und 1844 ein neues Kreuz errichtet wurde. Zusätzlich wurden bei einer öffentlichen Sammlung 56 Gulden und 49 Kreuzer für das neue Kreuz gesammelt, davon gingen für die Malerei 34 Gulden an den akademischen Maler Michael Streibl.³³ 1871 ließ Pastor Wegricht auf eigene Kosten auf seiner letzten Ruhestätte, die sich heute auf dem Gebiet des heutigen Stadtfriedhofs befindet, ein neues vier Meter hohes Gusseisenkreuz errichten, welches 1985 von Pastor Václav Procházka restauriert wurde. Es sind uns auch einige Namen wichtiger Persönlichkeiten der Stadt bekannt, die hier begraben wurden: 1801 der ehemalige kaiserliche Rat Moriz Zeiniger, 1839 die Sängerin Fanny Fux (Franziska Fuchs) oder 1895 Karel Sikora, der erste Direktor der Landwirtschaftsschule. Nach dem preußisch-österreichischen Krieg im Jahr 1866, als Soldaten die Cholera in die Stadt brachten, fanden auch die Opfer dieser Krankheit aus der örtlichen Bevölkerung hier ihren Frieden.

³¹ KIPPES, E.: *Feldsberg und das Haus Liechtenstein im 17. Jahrhundert*. Die Gegenreformation im Bereich der fürstlichen Herrschaft. Wien-Köln-Weimar 1996, S. 92-93;

Das Urbar der Liechtensteinischen Herrschaften Nikolsburg, Dürnholz, Lundenburg, Falkenstein, Feldsberg, Rabensburg, Mistelbach, Hagenberg und Gnadendorf aus dem Jahre 1414. Ed. Bertold Bretholz. Reichenberg-Komotau 1930, S. 165-226; HÖSS, K.: *Geschichte*, S. 106.

³² MZAB-SOKA Břeclav, (ungeordnet) Fundus B 73 AM Valtice, Kart. 16, Inv. № 575, Sign. XII/1, fol. 1a-3b.

³³ Ebenda, Kart. 8, Inv. № 347, Sign. V/65, fol. 1a-2b; Inv. № 349, Sign. V/67, fol. 1a-3b; Inv. № 350, Sign. V/68, fol. 1a-9b.

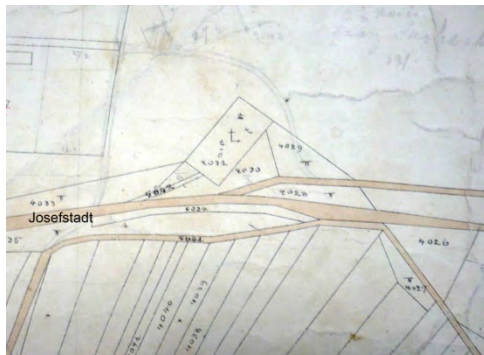
Als am Ende des 19. Jahrhunderts der Friedhof nicht mehr ausreichte, dachten die Stadträte über einen Neubau nach. Einem Hinweis zufolge, dachte man anfangs an ein Areal an der Lundenburgerstraße [Břeclavské ulici]. Die Stadt war natürlich sehr daran interessiert, die Kosten so gering wie nur möglich zu halten.

*Ansichtskarte „Gruss aus Feldsberg
Neuer Friedhof“*

Vor der eigentlichen Umsetzung mussten die einzelnen Handwerker dem Rat eine Garantie abgeben, dass sie sich auch an der Arbeit beteiligen werden. Das Gebäude wurde am 28. April 1899 genehmigt und sollte sich in der Eisgruber-Straße (heute ulice Petra Bezruče) befinden. Um einen Mangel an finanziellen Mitteln zu vermeiden, entschied der Rat, dass bis zum 30. August 1903 die Grabgebühren für den bestehenden Friedhof bezahlt werden müssen, bis dahin sollte der Bau des neuen Friedhofs abgeschlossen sein (die letzte Grabgebühr von 10 Kronen wurde am 13. August 1903 einbezahlt). Der Bau ging sehr schnell voran und bereits Anfang Juli 1902 konnte Bürgermeister Karl Haußner die gesamten Honoratioren der Stadt zur feierlichen Einweihung des Friedhofs einladen, welche am 8. Juli 1902 stattfand. Im Herbst 1903 konnte der Friedhof in der Samstag-Straße seine Funktion nicht mehr erfüllen. Wie Zeugen berichten, diente das Areal nach 1945 auch als Fußballplatz und in der Kapelle wurde ein Traktor untergestellt. Die vollständige Auflösung des Friedhofs war in den Jahren 1970–1973 mit dem Bau eines Internats für die örtliche Landwirtschaftsschule besiegelt, wobei für die Liquidierung eines Friedhofs nicht immer die geeigneten Mittel eingesetzt wurden.³⁴

Der Friedhof von Feldsberg in der Samstag-Straße war vermutlich bereits Ende des 18. Jahrhunderts nicht mehr ausreichend, da der Stadtrat an die Rechtsberater der Stadt ein Schreiben vom 21. Juli 1789 – unterzeichnet von Bürgermeister Franz Zacher – übergab, um in Wien zu intervenieren, für eine Verlegung des Stadtfriedhofs in die Josefstadt [Josefov], dem heutigen Gebiet der Josefstraße [Josefská], „Hinter der Zimmerei“ [Za Tesárnou] und „Bei der Rotunde“ [U Rotundy], eine Erlaubnis zu bekommen. Nicht genannte Behörden haben dies allerdings nicht genehmigt.

*Friedhof in der Josefstraße, 1868 /
Hřbitov na Josefské ulici r. 1868
(MZAB, fond F 132)*

Dennoch wurde einige Jahrzehnte später (1855) am Ende der Josefstraße ein neuer Friedhof errichtet – in der Literatur wird er „Hasenfriedhof“ [Zaječí hřbitov] genannt. Der Anlass könnte unter anderem die nicht mehr ausreichende Anzahl an leerstehenden Grabstätten auf dem alten Friedhof in der Samstag-Straße oder die Auflösung des Friedhofs der Barmherzigen Brüder gewesen sein. Mit der Ausführung der Arbeiten wurde Baumeister Josef Schleps beauftragt, der dafür im August 1855 insgesamt 843 Gulden 35 Kreuzer Konventionswährung in Rechnung stellte. Eine öffentliche Sammlung im Jahr 1854 trug symbolisch 20 Gulden 15 Kreuzer dazu bei.

Der neue Friedhof in der Josefstraße war vermutlich nur eine vorübergehende Lösung, da er für die Bevölkerung zu klein war. Er war ebenfalls von einer Mauer umgeben und in der Mitte mit einem Kreuz versehen, dessen Überreste es noch lange nach dem 2. Weltkrieg hier gab. Von den Verstorbenen ist uns nur Herr Domkovič bekannt. 1929 hat der Stadtrat für 5.000 Kronen die Überreste der Friedhofsmauer an Herrn Franz Konek verkauft. Im Laufe der Jahre war das

³⁴ Ebenda, Buch № 559, kein Folium; Kart. 8, Inv. № 353, Sign. V/71, fol. 1a–17b;

KIPPES, E.: *Feldsberg und das Haus Liechtenstein vom 18. bis zum 20. Jahrhundert.*, S. 120–124.

gesamte Gebiet des Friedhofs mit Bäumen bewachsen und in der Nähe wurden Garagen gebaut. Erst vor wenigen Jahren wurde auf dem Grundstück ein Familienhaus (N° 1131) errichtet.³⁵

Neben dem Stadtfriedhof gab es auch Beisetzungen im Bereich des Klosters der Barmherzigen Brüder. Erwähnenswert ist hier ein Brief vom 6. April 1680, in welchem der Stadtrat dem Antrag des Klosterpriors Konstantin Scholz zustimmte, das Haus in der Nähe des Friedhofs für 100 Reichsdukaten zu verkaufen. In diesem Haus lebte damals die Witwe von Lorenz Arnold und der Orden war daran interessiert, das Haus nach ihrem Tod abzureißen um damit die Grabstätten zu erweitern. Durch den Bau neuer Gebäude und der Modernisierung des Klosters im 19. Jahrhundert wurden die Bestattungen im Klosterareal eingestellt.³⁶

Die Liste der Friedhöfe ist allerdings nicht vollständig, da die Stadt auch von der Pest heimgesucht wurde, sowie durch die Stadt ziehende Armeen ebenso ihre Toten hier begruben. Alle diese letzten Ruhestätten werden sich uns erst mit der Zeit durch Bauarbeiten oder archäologische Forschungen offenbaren.

Ansichtskarte „Gruss aus Feldsberg — Neuer Friedhof“

von Peter Frank, Ortsbetreuer von Muschau [Mušov]

---

³⁵ Ebenda, S. 120–124; MZAB-SOkA Břeclav, (ungeordnet) Fundus B 73 AM Valtice, Kart. 8, Inv. N° 346, Sign. V/64, fol. 1a, b; Inv. N° 351, Sign. V/69, fol. 1a–3b. Herr Domkovič wird von einem unbekanntem Autor in einem maschineschriebenen Text zur Geschichte von Valtice ab den 1970er Jahren erwähnt, Archiv des Autors.

Vgl. MZAB, Fundus F 94, Kart. 153, fol. 623–659. Der Autor dankt Herrn Vilém Komoň für einige Informationen.

³⁶ MZAB-SOkA Břeclav, (ungeordnet) Fundus B 73 AM Valtice, Kart. 8, Inv. N° 345, sign. V/63, fol. 1a–2b.

Městské hřbitovy

Podobně jako je stále problematické lokalizovat valtický starý farní kostel, tak bez řádného archeologického průzkumu není možné s jistotou říci, kde se rozkládal a hlavně kam až sahal **starý hřbitov**. Badatelé jej nejčastěji hledali v prostoru mezi zámeckým Čestným nádvořím a Ospelovou slavnostní bránou, vedoucí do areálu zámku, případně ještě dále – směrem k současnému kostelu a morovému sloupu. Tato poloha, i na základě výsledků lokálnějšího archeologického výzkumu v prostorách valtického zámeckého divadla a jízdárny, se i nadále jeví jako nejpravděpodobnější. Jak navíc nepřímo vyplývá z urbáře z roku 1414, onen hřbitov zřejmě přiléhá z vnitřní strany až k (snad městským) hradbám, protože podél vnější strany opevnění, potažmo samotného hřbitova se pravděpodobně nacházela ulice Na Hřbitově, tvořící již valtické předměstí.³⁷

Není známo, kdy byl starý hřbitov zrušen, neboť městský varhaník Jan (Johannes) Sarsitius ve svém testamentu z roku 1651 uvádí, že si přeje být pochován na místním starém hřbitově.³⁸ Je tak možné, že během prvních knížat z Liechtensteinu byl městskou radou založen na Sobotní ulici hřbitov nový, a to v blízkosti konventu řádu františkánů. (Nejednalo se přitom o klášterní ani židovský hřbitov, jak je často tradováno). Celý prostor, do kterého vedla brána se dvěma oválnými freskami, byl uzavřen cihlovou zdí. Na jižní straně se nacházela umrlčí kaple, opravena na počátku 19. století; uprostřed stál dřevěný kříž. Díky studii archivních pramenů víme o nutné opravě hřbitovní zdi v roce 1841 či o realizaci nového kříže v roce 1844. Peníze (56 zlatých a 49 krejcarů) na nový kříž se navíc sháněly i formou veřejné sbírky a mimo jiné 34 zlatých z dané částky bylo vyplaceno za malířské práce akademickému malíři Michaelu Streiblovi.³⁹ V roce 1871 nechal farář Wegricht na jeho náklady umístit na místo posledního odpočinku kříž nový – litinový, o výšce čtyř metrů, který se dodnes nachází v areálu současného městského hřbitova a který byl v roce 1985 farářem Václavem Procházkou obnoven. Je známo i několik jmen významných osobností města, jež zde byly pochovány. V roce 1801 to byl bývalý císařský rada Mořic Zeiniger, roku 1839 zpěvačka Fanny Fux (Franziska Fuchs) či v roce 1895 první ředitel rolnické školy Karel Sikora. Po prusko-rakouské válce roku 1866, kdy vojáci zavlekli do města cholery, zde dokonce našli svůj klid i oběti této nemoci z řad místního obyvательства.

Koncem 19. století byl již hřbitov nedostačující, a tak radní uvažovali o nové výstavbě. Podle jednoho přípisu se jeho realizace zamýšlela na Břeclavské ulici. Město mělo pochopitelně zájem, aby náklady byly co nejmenší.

---

³⁷ KIPPES, E.: *Feldsberg und das Haus Liechtenstein im 17. Jahrhundert*. Die Gegenreformation im Bereich der fürstlichen Herrschaft. Wien-Köln-Weimar 1996, s. 92–93.;

Das Urbar der Liechtensteinischen Herrschaften Nikolsburg, Dürnholz, Lundenburg, Falkenstein, Feldsberg, Rabensburg, Mistelbach, Hagenberg und Gnadendorf aus dem Jahre 1414. Ed. Bertold Bretholz. Reichenberg-Komotau 1930, s. 165–226; HÖß, K.: *Geschichte.*, s. 106.

³⁸ MZAB-SOKA Břeclav, (neuspořádaný) fond B 73 AM Valtice, kart. 16, inv. č. 575, sign. XII/1, fol. 1a–3b.

³⁹ Tamtéž, kart. 8, inv. č. 347, sign. V/65, fol. 1a–2b; inv. č. 349, sign. V/67, fol. 1a–3b; inv. č. 350, sign. V/68, fol. 1a–9b.

Před samotnou realizací museli dát jednotliví řemeslníci radě záruku, že se prací zúčastní. Stavba byla schválena 28. dubna 1899 a měla být situována v místech Lednické ulice (dnes ulice Petra Bezruče). Aby se nestalo, že by chyběly potřebné finance, rozhodla rada, že poplatky za hroby na dosavadním hřbitově musí být zaplacený do 30. srpna 1903, kdy měla být ukončena výstavba nového hřbitova (poslední poplatek za hrob v hodnotě 10 korun byl zaplacen 13. srpna 1903). Výstavba probíhala velmi rychle a již počátkem července 1902 mohl starosta Karel Haussner pozvat celou honoraci města na slavnostní vysvěcení hřbitova, které se uskutečnilo 8. července 1902. Hřbitov na Sobotní ulici pak přestal plnit svou funkci na podzim 1903. Jak dokládají pamětníci, prostor po roce 1945 sloužil i jako fotbalové hřiště, v kapli byl parkován traktor. Úplný zánik zpečetila stavba internátu pro místní zemědělskou školu v letech 1970–1973, přičemž při likvidaci nebyly vždy použity odpovídající prostředky.⁴⁰

Valtický hřbitov na Sobotní ulici byl zřejmě nevyhovující již na konci 18. století, neboť podle přípisu městské rady s datem 21. července 1789 se jednalo o přenesení městského hřbitova na Josefov (*Josefsberg*), dnešní prostor ulic Josefská, Za Tesárnou a U Rotundy, podanému starostou Františkem Zacherem městským právním poradcům, aby intervenovali kvůli povolení ve Vídni. Přesto daný počín nejmenované úřady neschválily.

Přesto však nový hřbitov o několik desítek let (1855) na konci Josefské ulice přece jen vznikl – v literatuře je uváděn jako hřbitov „Zaječčí“ (*Hasenfriedhof*). Podnětem mohl být mj. nedostačující počet volných pohřebních míst na starém hřbitově na Sobotní ulici, či zrušení hřbitova u milosrdných bratrů. Pracemi byl pověřen stavitel Josef Schleps, který v srpnu roku 1855 vyúčtoval celkové náklady ve výši 843 zlatých 35 krejcarů konvenční měny. Symbolických 20 zlatých 15 krejcarů (?) bylo zaplaceno z veřejné sbírky z předešlého roku 1854.

Nový hřbitov na Josefské ulici měl být zřejmě pouze dočasným řešením, neboť byl na počet obyvatel příliš malý. I tentokrát byl obehnan cihlovou zdí a i zde byl uprostřed vztyčen kříž, jehož pozůstatky tu zbyly ještě dlouho po druhé světové válce. Je známo jméno pouze jediného nebožtíka, pana Domkoviče. V roce 1929 měla městská rada prodat pozůstatek zdi panu Františku Konekovi za 5 000 korun. Postupem času celý areál hřbitova zarostl dřevinami a v blízkosti byly vystavěny garáže. Teprve před pár lety byl prostor využit jako stavební místo pro rodinný dům č. p. 1131.⁴¹

Vyjma městského hřbitova se pohřbívalo i v areálu konventu milosrdných bratrů. Zde je na místě zmínit list s datem 6. dubna 1680, kdy byla radou města schválena žádost převora konventu Konstantina Scholze o odprodeji domu v blízkosti hřbitova za 100 říšských dukátů. V tomto domě tehdy bydlela vdova Lorenze Arnolda, přičemž řád měl zájem po její smrti dům zbořit a rozšířit tak pohřební místa. V souvislosti s výstavbou nových budov a modernizací konventu v 19. století se přestalo v areálu kláštera pohřbívat úplně.⁴²

Tento výčet hřbitovů ale není konečný, neboť město postihly i morové rány, armády procházející městem zde pohřbívaly své mrtvé. Všechna tato místa posledního odpočinku snad časem odhalí stavební práce či archeologický výzkum.

⁴⁰ Tamtéž, kniha č. 559, nefol.; kart. 8, inv. č. 353, sign. V/71, fol. 1a–17b;

KIPPES, E.: *Feldsberg und das Haus Liechtenstein vom 18. bis zum 20. Jahrhundert.*, s. 120–124.

⁴¹ Tamtéž., s. 120–124; MZAB-SOKA Břeclav, (neuspořádaný) fond B 73 AM Valtice, kart. 8, inv. č. 346, sign. V/64, fol. 1a, b; inv. č. 351, sign. V/69, fol. 1a–3b.

Pan Domkovič uveden ve strojopisném textu dějin Valtic ze 70. let minulého století od neznámého autora, archiv autora. Srov. MZAB, fond F 94, kar. 153, fol. 623–659. Za část informací autor děkuje panu Vilému Komoňovi.

⁴² MZAB-SOKA Břeclav, (neuspořádaný) fond B 73 AM Valtice, kart. 8, inv. č. 345, sign. V/63, fol. 1a–2b.

Voluptuar-Bauwerke / Voluptární stavby

Katzelsdorfer Schloß und Försterhaus / Katzelsdorfský zámeček s myslivnou

*Das Katzelsdorfer Schloß im Jahr 1930 /
Katzelsdorfský zámeček r. 1930 (archiv MS)*

Das Jagdschloß im Katzelsdorfer Wald lag in der Nähe der gleichnamigen österreichischen Ortschaft Katzelsdorf, direkt an der heutigen Landesgrenze. Es war eines der Salets in der Landschaftskomposition des heutigen Eisgrub-Feldsberg-Areals, das im (neo-) klassizistischen Stil unter dem liechtensteinischen Fürsten und Feldmarschall Johann I. Josef erbaut wurde. Der Hauptteil des Gebäudes war ein Jagdschloß. Der Hauptraum, eine große rechteckige Halle, war an der westlichen Längsseite durch eine mit Reliefs antiker Jagdmotive verzierten Wand abgeschlossen. Im Norden und Süden der Haupthalle bildeten durch 2 Pfeiler getrennte halbkreisförmige Räume den äußeren Abschluss. Die Hauptfassade wurde in ihrer Gesamtheit von einer Steintreppe geschmückt, gekrönt von sechs quadratischen Säulen hinter denen sich noch einmal die gleiche Anzahl von Pfeilersäulen befand, wodurch ein ca. 17 m langer und ca. 2 m breiter Arkadenkorridor entstand. Der zweite Teil waren die beiden Flügel des Försterhauses. Wie die Katasterkarten der damaligen Zeit belegen, war das gesamte Gebäude bis in die 1950er Jahre von einer weitläufigen Landschaftsgestaltung umgeben.

Die Pläne wurden vom fürstlichen Architekten Josef Kornhäusel erstellt, der 1812–1818 Baudirektor des liechtensteinischen Anwesens war. Nach seinen Plänen wurde vom 27. Oktober 1817 bis 19. Dezember 1818 gebaut. Der Architekt und liechtensteinische Baumeister Josef Poppelack wurde mit der Bauleitung beauftragt, die Arbeiten am Katzelsdorfer Salettl wurden dem Maurermeister Franz Grätzel anvertraut. Auch der Zimmermann Joseph Kern, der Hofschmied Franz Hausner, der Steinmetz Michael Eck aus Feldsberg, der Tischlermeister Martin Edel aus Feldsberg sowie die Schlosser Lang und Speitel haben am Bau teilgenommen. 1819 waren die Bauarbeiten abgeschlossen und die Gesamtkosten schließlich auf 23.007 Gulden, 56 Kreuzer und 3 Denare konventioneller Währung angestiegen. Zu diesem Zeitpunkt war Kornhäusel bereits durch einen neuen Baudirektor, den Architekten Josef Franz Engel ersetzt worden.

Nach einem persönlichen Besuch des Fürsten mussten ein Jahr später mehrere Änderungen vorgenommen werden, darunter das Einsetzen und Einmauern von zwei bestimmten Jagdmotiven (Reliefs). Die ersten wichtigen Reparaturen betrafen das Salettl bereits 1835, die umfangreichste Reparatur des gesamten Bauwerks fand jedoch 1905–1907 unter Johann II. durch den Architekten und Baudirektor Carl Weinbrenner statt. Nicht nur das Schloß und das daran anschließende Försterhaus wurden repariert, auch die ursprünglichen Reliefs wurden restauriert und gleichzeitig zwei neue Reliefs mit antiken Jagdszenen – die Hirsch- und die Wildschweinjagd – angebracht. Diese Reliefs befanden sich zuvor auf der liechtensteinischen Burg in Seebenstein (Österreich) und wurden im frühen 19. Jahrhundert wahrscheinlich von Schülern des bedeutenden Tiroler Bildhauers Josef Klieber geschaffen. Das Hauptaugenmerk lag aber auf der Restaurierung der ursprünglichen Reliefs, wofür der Bildhauer Ludwig Stürmer zuständig war.

Am 31. Juli 1920 wurde das niederösterreichische Feldsberg nach dem Vertrag von Saint-Germain von Vertretern der tschechoslowakischen Staatsverwaltung übernommen. Mit der neuen Staatsgrenze kamen der Katzelsdorfer Wald mitsamt Salettl in den Kataster von Feldsberg und befanden sich nun direkt an der Grenze zu Österreich.

Der erste uns namentlich bekannte Oberheger im Katzelsdorfer Salettl war Herr Heinrich Mokesch (* 13. Juni 1863 † 5. November 1925). Nach ihm versahen den Dienst Hr. Garlitz und später Josef Kadlec (* 5. Dezember 1889 † 30. September 1972), an den sich die ältere Generation in der Stadt noch gut erinnert. Nach dem Zweiten Weltkrieg bis zum schicksalhaften Jahr 1953 war Herr Michal Kycl Wildhüter (* 29. April 1893 † 17. Mai 1962).

Nach dem Zweiten Weltkrieg wurden abermals Reparaturen am Katzelsdorfer Schloß bzw. am Försterhaus vorgenommen. Anschließend wurde das Gebäude von der Nationalen Kulturkommission übernommen, welche 1949 den hinteren Trakt der Försterwohnung vollständig instandsetzte. Nach der Räumung im Jahr 1953 wurden im Anschluss an die Vermessung der Grenzzone und der Errichtung des sogenannten Eisernen Vorhangs alle neuen Teile wie

*Schloß Ruine / Ruiny záměčku
(foto autor, 2017)*

Fenster, Türen usw. von der Forstverwaltung herausgerissen und angeblich zur Errichtung einer neuen Wohnung für Forstangestellte verwendet. Anschließend (nach 1953) diente das Gebäude als Lagerhaus und Heustadel und war dem Verfall preisgegeben.

Hat auch 1956 das Denkmalinstitut das Objekt inspiziert und den Zustand des Schloßs und des angrenzenden Forsthauses aufgenommen, so wurde dabei kein Grund für einen Abriss des Bauwerks festgestellt. Dennoch begann ein Jahr später das staatliche Forstpersonal mit dem Abriss, Mitte der 1960er Jahre folgten die Grenzschutztruppen. Als offizielle Gründe für den Abriss nannten sie den „*schlechten Zustand des Schloßs*“ sowie das Übernachten „*antikommunistischer Elemente, die die Staatsgrenze verletzen*“ zu verhindern. Tatsächlich lag es nur am trostlosen Zustand des gesamten Gebäudes nach dem Brand im Jahr 1956 und an der Tatsache, dass es sich in der verbotenen Zone befand.

Bis heute ist nur das Außenmauerwerk mit einem Traufenpflaster erhalten geblieben, das größtenteils mit Gebäudeschutt bedeckt und mit wild aufgegangenen Bäumen und Sträuchern überwachsen ist. Gleich in der Nähe des Salettls befindet sich ein Brunnen und unter dem ehemaligen rechten Flügel des Forsthauses ein Keller. Der zweite Brunnen (von ursprünglich drei, der dritte wurde während des Zweiten Weltkriegs zugeschüttet) befindet sich in der Nähe des Weges zu den Ruinen des Schloßs. Vom ehemaligen Obstgarten sind noch ein paar Obstbäume erhalten geblieben, sowie ein weiterer, größtenteils zugeschütteter Keller. Die gesamte Landschaftsgestaltung lässt sich heute auf dem Areal kaum nachvollziehen.⁴³

Daniel Lyčka – [Das Jagdschloß](#) (Salet, Salettl) [und Försterhaus](#) im Katzelsdorfer Wald / [Katzelsdorfský záměček a hájovna](#), 2010, 2013 und 2015

⁴³ Siehe: LYČKA, Daniel: *Zaniklý Katzelsdorfský záměček s myslivnou u Valtic*. Jižní Morava Jg. 50, 2014, Bd. 53, S. 119–137.

Katzelsdorfský zámeček s myslivnou

Lovecký zámeček v Katzelsdorfském lese se nacházel v blízkosti stejnojmenné rakouské obce Katzelsdorf, přímo na současné státní hranici. Byl vystavěn jako jeden ze saletů v krajinné kompozici dnešního Lednicko-valtického-areálu v (neo)klasicistním stylu za knížete a polního maršála Jana I. Josefa z Liechtensteinu. Hlavní část objektu tvořil lovecký zámeček, jehož hlavní místnost byla rozsáhlá obdélníková síň, na podélné straně uzavřená na západě zdí zdobenou reliéfy s antickými loveckými motivy. Na severu a jihu pak hlavní síň oddělovaly polokruhovitě, rovněž sloupovím uzavřené prostory, které vybíhaly v exteriéru. Hlavní průčelí zdobilo v celé své šíři kamenné schodiště, zakončené šesti sloupy, za nimiž se nacházel stejný počet sloupových pilířů, čímž vznikla arkádová chodba. Druhou částí byly dvě křídla myslivny. Celý objekt byl obklopen rozsáhlou parkovou úpravou, jak dokládají tehdejší katastrální mapy, a to až do 50. let minulého století.

Plány zpracoval knížecí architekt Josef (Jiří) Kornhäusel, který byl v letech 1812–1818 stavebním ředitelem liechtensteinského panství. Podle jeho plánů se stavělo od 27. října 1817 do 19. prosince 1818. Řízením stavby byl pověřen architekt a liechtensteinský stavitel Josef Popelack a vedení práce na Katzelsdorfském saletu bylo uloženo zednickému mistru Františku Gratzelovi. Na stavbě se dále podílel tesařský mistr Josef Kern, dvorní kovář František Hausner, valtický kameník Michael Eck, valtický stolař Martin Edel či zámečníci Lang a Speitel. Veškeré práce na stavbě utichly v roce 1819 a celkové náklady nakonec vyšplhaly na 23 007 zlatých 56 krejcarů a 3 denáry konvenční měny. V té době byl již Kornhäusel nahrazen novým stavebním ředitelem, architektem Josefem Františkem (Franzem) Engelem.

Po osobní návštěvě knížete muselo již o rok později dojít k několika stavebním změnám, mj. k zasazení a vyždění dvou určených loveckých trofejí (reliéfů). První výrazné opravy se dotkly saletu již v roce 1835, přesto nejrozsáhlejší oprava celého objektu proběhla v letech 1905–1907 za Jana II. z Liechtensteinu architektem a stavebním ředitelem Karlem Weinbrennerem. Došlo nejen k opravě zámečku a přilehlé myslivny, ale byly také restaurovány původní reliéfy a současně zde byly umístěny dva nové s antickými loveckými výjevy – Lov na jelena a Lov na divokého kance. Hlavní pozornost byla věnována restauraci původních reliéfů, kterou měl na starosti sochař Ludvik Stürmer. V roce 1907 zde byly umístěny další dva reliéfy s loveckými motivy (Lov na jelena a Lov na divokého kance), které byly do té doby umístěny na liechtensteinském zámku v rakouském Seebensteinu a které pocházely z počátku 19. století a byly vytvořené pravděpodobně některým z žáků významného tyrolského sochaře Josefa Kliebera.

Dne 31. července 1920 bylo dosud dolnorakouské Valticko po tzv. Saint-Germainské smlouvě převzato představiteli československé státní správy a po vytvoření nové státní hranice se Katzelsdorfský salet stal součástí katastru města Valtice, čímž se ocitnul přímo na hranici s Rakouskem.

Prvním známým hajným na katzelsdorfském polesí byl jistý pan Jindřich Mokesch (* 13. 6. 1863 † 5. 11. 1925). Po něm nastoupil službu Hr. Garlitz a následně Josef Kadlec (* 5. 12. 1889 † 30. 9. 1972), kterého si starší generace ve městě dodnes stále pamatuje. Po druhé světové válce až do osudného roku 1953 byl hajným pan Michal Kycl (* 29. 4. 1893 † 17. 5. 1962).

Po druhé světové válce následovaly opět opravy Katzelsdorfského zámečku, respektive myslivny. Následně byl objekt převzat Národní kulturní komisí, která měla v roce 1949 zcela opravit zadní trakty bytu hajného. Po jeho vystěhování v roce 1953, z důvodu vyměřování hraničního pásma a budování tzv. železné opony, dala však lesní správa všechny nové části (okna, dveře aj.) vytrhat a bylo jich údajně užito pro zřízení nového bytu pro lesní zaměstnance. Následně byl objekt (po roce 1953) přeměněn na skladiště a seník a začínal nemilosrdně chátrat.

I když v roce 1956 uskutečnil památkový ústav prohlídku objektu za účelem zjištění stavu záměčku a myslivny k ní přiléhající, kdy při případné demolici mělo dojít k zaměření, nikdy se tak nestalo. Naopak, s demolicí započali o rok později zaměstnanci státních lesů a v polovině 60. let na ně navázala vojska Pohraniční stráže, která uváděla jako oficiální důvod demolice „špatný stav záměčku“ a snahu zabránit zde přespávání „protikomunistických živlů narušujících státní hranici“. Ve skutečnosti se využilo dezolátního stavu celého objektu po vyhoření v roce 1956 i toho, že stál v oblasti zakázaného pásma.

Do dnešních dnů se dochovalo pouze obvodové zdivo s okapovým chodníkem, z velké části zavezené sutinami ze stavby a zarostlé náletem dřevin. V blízkosti základu objektu se nachází studna a pod bývalým pravým křídlem myslivny sklep. Druhou studnu (z původních tří, které měly být během druhé světové války zasypany) můžeme najít v blízkosti současné přístupové cesty k ruinám záměčku. Z bývalého sadu pak zbyly pozůstatky ovocných dřevin a další, z velké části již zasypaný, sklep. Celá parková úprava je v terénu špatně dokazatelná.⁴⁴

---

⁴⁴ Viz: LYČKA, Daniel: *Zaniklý Katzelsdorfský záměček s myslivnou u Valtic*. Jižní Morava 50, 2014, sv. 53, s. 119–137.

Gloriette / Gloriet

Ein bisher kaum bekanntes Gebäude, das sich seit der Zeit von Fürst Alois I. Josef im Föhrenwald befand, war die sogenannte Gloriette. Es war kein Jagdschloss, sondern ein Pavillon, dessen Ursprünge bis in die Jahre 1791–1792 zurückreichen, als in dem Gebiet zwischen den bestehenden Alleen, die nach Lundenburg [Břeclav] und Rampersdorf [Ladná] führten, neue Wege angelegt und dabei die Gloriette an einer Wegkreuzung errichtet wurde.⁴⁵

In den Archiven gibt es leider nur sehr fragmenthafte Unterlagen, dadurch ist es uns auch bis dato nicht möglich, Zeichnungen oder Pläne darüber zu finden. Darüber hinaus hatte das Bauwerk auch einen großen Stellenwert in der zeitgenössischen Literatur.⁴⁶ Wir können nicht einmal mit Sicherheit sagen, wer mit der Ausarbeitung des Gebäudeentwurfs beauftragt wurde oder wer diese Pläne ausgeführt hat. Carl (Johann) Rudzinsky, Garteningenieur – Architekt und Leiter der Eisenhütte Adamsthal [Adamov], passt am besten in die Zeit. Nach seinen Plänen entstand das Theater im Schloss Feldsberg. 1794 wurde er von Feldsberg und Eisgrub nach Brünn versetzt.

Darüber hinaus stellt man sich die Frage, wurde es nach seinen Plänen oder nach den Plänen seines Vorgängers Isidore Marcellus Amandus Gannevale errichtet, der unter anderem einer der drei Hof- und Kaiserarchitekten war, die im Park von Schloss Laxenburg arbeiteten, wo nach seinen Plänen der Diana Tempel – er trägt heute den Namen „Grünes Lusthaus“ – errichtet wurde, dessen Aussehen uns – aufgrund der gesammelten Unterlagen – am zuverlässigsten eine Vorstellung über den Aufbau der Gloriette im Jahre 1837 gibt.⁴⁷

1837, ein Jahr nach dem Tod von Johann I. Joseph, ließ sein Sohn und neuer regierender Fürst Alois II. die alte Gloriette abtragen und nach Plänen des Architekten Josef Poppelack an ihrer Stelle eine neue errichten.

Die neue Gloriette bestand wahrscheinlich aus 8 Säulen, jede Säule etwa 8,5 Meter hoch. Darüber hinaus waren diese untermauert und befanden sich außerhalb des kreisförmigen Sockels. Hinter den Säulen befanden sich 8 Seitenwände mit einem Gesamtumfang von etwa 23 Metern. Wahrscheinlich führten von vier Seiten Stiegen in das Gebäude. Wie das gesamte Gebäude so war auch das Dach achteckig, allerdings mit dem Unterschied, dass es einen Gesamtumfang von ca. 19 Metern hatte. Die Gesamtkosten für die fürstliche Schatzkammer beliefen sich auf 1.215 Gulden 13 Kreuzer.

Wir wissen auch, dass 1872 die Dachkonstruktion repariert und 1891 ein Kostenvorschlag für eine Neuerrichtung einer Gloriette erstellt wurde, doch war in diesem Jahr die Realisierung selbst nicht sicher. In den Folgejahren gab es aber weder eine Erwähnung von Bauarbeiten, noch eine offizielle Aufzeichnung von einem Gebäudeabriss.⁴⁸

Daniel Lyčka – [Die Gloriette und andere vergessene Bauwerke](#) im Eisgrub-Feldsberg-Areal / [Gloriet a jiné zapomenuté stavby](#) Lednicko-valtického-areálu, 2015

---

⁴⁵ Der Rampersdorfer-Allee [Ladenská alej], sie grenzt im Nordosten an den Föhrenwald [Boří les], folgt die Allee zum Neuhof [alej k Novému dvoru].

⁴⁶ SCHMIDL, Adolf: *Wien's Umgebung auf zwanzig Stunden im Umkreise*. Nach eigenen Wanderungen geschildert. II. Band. Wien 1838, S. 373; S-t-k: *Die Merkwürdigkeiten zu Eisgrub in Mähren*. Auf Veranlassung zweier im patriotischen Tageblatt Nro. 6. und 11. 1804, gemachten Anfragen beschrieben und aus diesem besonders abgedruckt. Brünn [1804], S. 16.

⁴⁷ KROUPA, Jiří: *Lednický zámek doby barokní a klasicistní*.

In: Kordiovský, E.: *Městečko Lednice*. Brno 2004, S. 355–385;

HAJÓS, Géza (Hg.): *Der malerische Landschaftspark in Laxenburg bei Wien*. Wien-Köln-Weimar 2006, S. 42–57.

⁴⁸ Siehe: LYČKA, D.: *Gloriet a jiné zapomenuté stavby Lednicko-valtického-areálu*. Jižní Morava 51, 2015, Bd. 54, S. 198–217.

Gloriet

Dosud málo známou stavbou, která se od časů knížete Aloise I. Josefa nacházela v Bořím lese, je tzv. Gloriet. Nešlo o lovecký zámeček, ale o pavilonek, jehož počátky můžeme hledat v letech 1791–1792, kdy byly v prostoru mezi stávajícími alejemi směřujícími do Břeclavi a Ldné vybudovány nové cesty, a právě v místě jejich protnutí došlo k výstavbě Glorietu.⁴⁹

Z archivních pramenů se dochovaly bohužel jen zlomky, stejně jako se prozatím nepodařilo nalézt nějaké vyobrazení či plány. Stavba navíc nebyla významným předmětem zájmu ani v dobové literatuře.⁵⁰ Dokonce ani nemůžeme s jistotou říci, kdo byl pověřen vypracováním návrhů stavby, popřípadě kdo tyto plány uskutečnil. Do časového období nejlépe zapadá zahradní inženýr – architekt a správce adamovských železáren Karel (Jan) Rudzinsky, podle jehož plánů vzniklo v roce 1790 ve Valticích zámecké divadlo a který byl až v roce 1794 přeložen z Valtic a Lednice do Brna.

Dále vyvstává otázka, zda se stavělo podle jeho plánů či podle plánů jeho předchůdce Isidora Marcela Amanda Gannevaleho, který byl mimo jiné i jedním ze tří dvorských a císařských architektů, působící i v parku zámku Laxenburg, kde se nachází Dianin templ, dnešní Zelený letohrádek, jehož podoba se nejmérovhodněji podobá rekonstrukci vytvořené díky získaným informacím týkajících se výstavby Glorietu v roce 1837.⁵¹

Rok po smrti Jana I. Josefa nechal jeho syn a nový kníže Alois II. v roce 1837 strhnout starý Gloriet a na jeho místě vystavět nový, který měl být realizován snad podle plánů vypracovaných architektem Josefem Poppelackem.

Nový Gloriet pravděpodobně tvořilo 8 sloupů, přičemž každý sloup byl vysoký kolem 8,5 metrů. Ty byly navíc podezděné a nacházely se zvenčí po obvodu samotného kruhového soklu. Za sloupy se pak nacházelo 8 postranních stěn s celkovým obvodem kolem 23 metrů. Do objektu se dalo dostat po schodišti pravděpodobně vedoucím ze čtyř stran. Podobně jako celá stavba, tak i strop byl osmiboký, ale s rozdílem celkového obvodu kolem 19 metrů. Celkové náklady pak stály knížecí pokladnu 1 215 zlatých 13 krejcarů.

Dále víme, že v roce 1872 proběhla oprava střešní konstrukce a roku 1891 byl vytvořen předběžný rozpočet na znovuvystavění Glorietu, přesto už v uvedeném roce samotná realizace nebyla jistá. V horizontu následujících několika let se nepodařilo najít zmínku o provedení stavebních prací, ale ani oficiální záznam demolice objektu.⁵²

---

⁴⁹ Ladenská alej ohraničující Boří les ze severovýchodu, na níž pak navazuje i alej k Novému dvoru.

⁵⁰ SCHMIDL, Adolf: *Wien's Umgebungen auf zwanzig Stunden im Umkreise*. Nach eigenen Wanderungen geschildert. II. Band. Wien 1838, s. 373; S-t-k: *Die Merkwürdigkeiten zu Eisgrub in Mähren*.

Auf Veranlassung zweier im patriotischen Tageblatt Nro. 6. und 11. 1804, gemachten Anfragen beschrieben und aus diesem besonders abgedruckt. Brünn [1804], s. 16.

⁵¹ KROUPA, Jiří: *Lednický zámek doby barokní a klasicistní*.

In: Kordiovský, E.: *Městečko Lednice*. Brno 2004, s. 355–385;

HAJÓS, Géza (Hg.): *Der malerische Landschaftspark in Laxenburg bei Wien*. Wien–Köln–Weimar 2006, s. 42–57.

⁵² Viz: LYČKA, D.: *Gloriet a jiné zapomenuté stavby Lednicko-valtického-areálu*.

Jižní Morava 51, 2015, sv. 54, s. 198–217.

Das Lusthaus (Sommerhaus) im Schlosspark von Feldsberg / Letohrádek ve valtické zámecké zahradě

Eine Miniatur der Gloriette gab es auch im Schlossgarten von Feldsberg. Es war ein Bauwerk, das in der Literatur auch Lusthaus, Tempel, aber auch Gloriette genannt wurde.

Das Lusthäuschen wurde 1798 auf Betreiben von Fürst Alois I. Joseph, vermutlich nach den Plänen des fürstlichen Architekten Josef Hardtmuth errichtet. Es befand sich am Ende einer Allee, die zum formal streng angelegten französischen Garten führte, über einer künstlichen Grotte mit einem kreuzförmigen Grundriss, auf dem höchsten Punkt im Feldsberger Schlosspark, der dem Besucher einen Blick auf den Park und die Umgebung ermöglichte

Aufgrund des desolaten Zustands musste das Bauwerk im Jahre 1833 einer dringenden Renovierung unterzogen werden. Fürst Johann I. Joseph wollte es nicht verfallen lassen. Es wurde daher ein neues Blechdach, eine neue Dachunterkonstruktion (das Original war völlig vermordert) und ein neuer doppelter Fußboden angefertigt. Aus diesem Grund wurde ein Kostenvoranschlag in Höhe von 1.200 Gulden Wiener Währung erstellt.

Weitere Informationen über den Zustand des Objekts erfahren wir aus den Bauwerksreparatur-Vorverhandlungen der Jahre 1840/1841. Hier wird das Lusthaus als Ruine beschrieben, was dazu führte, dass Prinz Alois II. in einem Schreiben vom 26. Februar 1840 den Abbruch des Bauwerks, bei Aufrechterhaltung der Terrassen über der Grotte, anordnete. Dennoch legte die herrschaftliche Kanzlei in Feldsberg erst 1846 der fürstlichen Kanzlei zu Wien den Kostenvoranschlag für den Abriss des Sommerhauses zur Genehmigung vor

Bisher wurde keine Darstellung des Feldsberger Sommerhauses gefunden. Es war wahrscheinlich ein Rundbau, ein sogenannter Monopteros, wodurch sich auch die Bezeichnung Gloriette erklären ließe, die Säulen stammen aus dem Redoutensaal des Feldsberger Schlosses, auf einem Holzrost lag ein 2-facher Boden, der durch ein Blechdach geschützt war. Das Lusthaus war den Bauwerken, die man in solchen Landschaftsgärten antraf, sicher sehr ähnlich. Heute gibt es im Schlosspark nur mehr eine künstliche Höhle, im Volksmund „[Die Hölle](#)“ genannt.⁵³

Daniel Lyčka – [Die Gloriette und andere vergessene Bauwerke](#) im Eisgrub-Feldsberg-Areal/
[Gloriet a jiné zapomenuté stavby](#) Lednicko-valtického-areálu, 2015

---

⁵³ Siehe: LYČKA, D.: *Gloriet a jiné zapomenuté stavby Lednicko-valtického-areálu*. Jižní Morava 51, 2015, Bd. 54, S. 198–217.

Letohrádek ve valtické zámecké zahradě

Případnou zmenšeninu Glorietu bylo možno najít i ve valtické zámecké zahradě. Zde existovala stavba, jež je v literatuře a v jiných pramenech uváděna jako letohrádek, templ, ale i gloriet.

Templ byl postaven na popud knížete Aloise I. Josefa v roce 1798, pravděpodobně podle plánů knížecího architekta Josefa Hardtmutha, a to nad umělou jeskyní s křížovým půdorysem na konci jedné z alejí vedoucí tehdy do ještě pravidelné francouzské zahrady, tedy na nejvyšším místě valtické zámecké zahrady, které umožňovalo návštěvníkovi pohled do parku a přilehlého okolí.

V roce 1833 potřeboval letohrádek nutnou rekonstrukci z důvodu dezolátního stavu. Kníže Jan I. Josef nehodlal připustit její úplný zánik. Musela tedy být pořízena nová střecha s plechovou krytinou, vyhotoven nový rošt (původní byl shnilý) a položena nová dvojitá podlaha. Z tohoto důvodu byl vypracován rozpočet v ceně 1 200 zlatých vídeňské měny.

Další informace o stavu objektu máme až ze stavebního prelimináře oprav na léta 1840/1841. Zde je letohrádek popisován jako ruina, což mělo za následek, že kníže Alois II. přípisem ze dne 26. února 1840 nařídil demolici s výhradou zachování terasy nad grottou. Přesto teprve až listem z roku 1846 předložil vrchnostenský úřad ve Valticích rozpočet na odstranění letohrádku ve valtické zahradě k nejvyššímu schválení.

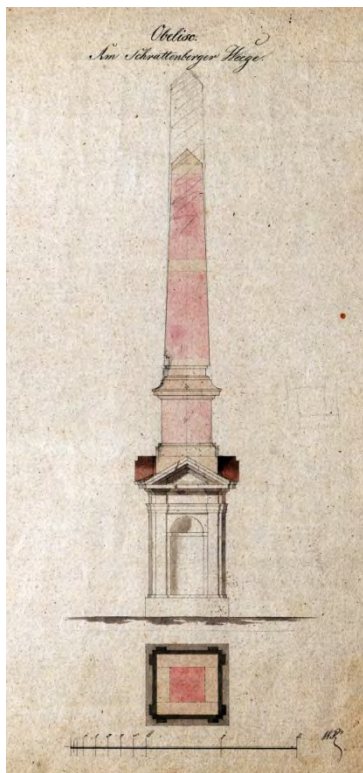
Prozatím se nepodařilo dohledat žádné vyobrazení valtického letohrádku. Pravděpodobně šlo o kruhovou stavbu, tzv. monopteros, z čehož vyplývá i případné pojmenování gloriet, kde byly použity sloupy z „Redutního sálu“ valtického zámku, s dvojitou podlahou zakrývající dřevěný rošt a svrchu krytý plechovou krytinou, čímž byl objekt pravděpodobně velice podobný jiným stavbám tohoto typu v krajinářských zahradách. Do dnešního dne se zachovala pouze umělá jeskyně, známá v lidovém povědomí jako Peklo.⁵⁴

---

⁵⁴ Viz: LYČKA, D.: *Gloriet a jiné zapomenuté stavby Lednicko-valtického-areálu*. Jižní Morava 51, 2015, sv. 54, s. 198–217.

Obelisk

Gibt es auch eine erste Erwähnung aus dem Jahre 1811, so soll laut einem Schreiben der Gutsverwaltung Feldsberg vom 16. Februar 1870 an die fürstliche Kanzlei der Obelisk außerhalb der Stadt erst 1813 errichtet worden sein. Es war ein Monument an der alten Straße nach Schratzenberg, welche mit der Rosenstraße [ulici Růžovou] verbunden war. (Auf einem rechteckigen oder quadratischen Grundriss ein Sockel, darauf ein Unterteil mit vermutlich vier Nischen, welche mit Giebel tragenden Pilaster verziert waren, und nach einem vorspringenden Gesims eine mehrere Meter hohe pyramidenförmige Säule.) In dem Schreiben wird auch erwähnt, dass der Obelisk 1869 durch Frost beschädigt wurde und Fürst Johann II. von Liechtenstein noch im selben Jahr beschlossen habe, ihn im Winter zu entfernen. Dies geschah dann im März 1870, wodurch Feldsberg eines seiner wesentlichen Merkmale verlor.⁵⁵

*Entwurf des Obeliskens /
Návrh obelisku, J. Hardtmuth 1810?
(MZAB, fond F 115)*

Daniel Lyčka – [Die Gloriette und andere vergessene Bauwerke im Eisgrub-Feldsberg-Areal / Gloriet a jiné zapomenuté stavby Lednicko-valtického-areálu](#), 2015

Obelisk

Podle sdělení správy velkostatku ve Valticích v dopise knížecí kanceláři ve Vídni ze dne 16. února 1870 měl být obelisk za městem vztyčen v roce 1813, přestože první zmínky máme k roku 1811. Šlo o monument nacházející se na staré cestě vedoucí do Schratzenbergu, jež navazovala na ulici Růžovou. (Samotná základna, podstavec s pravděpodobně čtyřmi výklenky a snad i s pilastry nesoucími kladí s frontonem, na obdélníkovém či čtvercovém půdorysu nesla římsou oddělený několik metrů vysoký jehlan.) Z dopisu dále vyplývá, že v roce 1869 obelisk poškodil mráz a ještě ve stejném roce kníže Jan II. z Liechtensteinu rozhodl, že v zimě dojde k jeho odstranění. Tak se stalo v březnu roku 1870, čímž Valtice přišly o jednu ze svých dominant.⁵⁶

⁵⁵ LYČKA, D.: *Gloriet a jiné zapomenuté stavby Lednicko-valtického-areálu*.

Jižní Morava 51, 2015, Bd. 54, S. 198–217;

Sammlungen des Fürsten von und zu Liechtenstein, Hausarchiv Wien (SLHA), Sign. F1-11/130, kein Folium.

⁵⁶ LYČKA, D.: *Gloriet a jiné zapomenuté stavby Lednicko-valtického-areálu*.

Jižní Morava 51, 2015, sv. 54, s. 198–217;

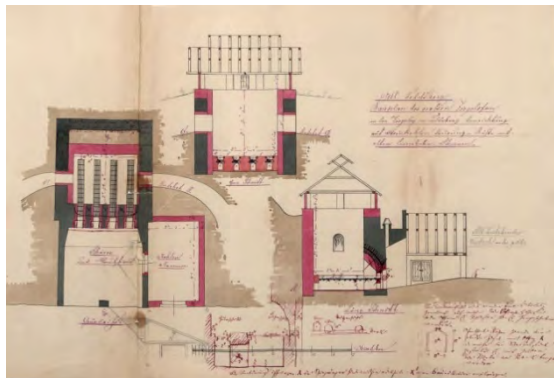
Sammlungen des Fürsten von und zu Liechtenstein, Hausarchiv Wien (SLHA), sign. F1-11/130, nefol.

Ziegeleien / Cihelny

Fürstliche Ziegelei / Knížecí cihelna

Die älteste Erwähnung der fürstlichen Ziegelöfen in Feldsberg und Bernhardsthal stammt aus den 90er Jahren des 17. Jahrhunderts, als Johann Adam I. Andreas von Liechtenstein dem Orden der Barmherzigen Brüder genehmigte, Dachziegel für das Kloster zu brennen. Das Unternehmen, dessen Ziegel mit dem Ziegelzeichen *HF* (*Hof Feldsberg* oder *Herrschaft Feldsberg*) gekennzeichnet waren, befand sich am Ende der Feldstraße [ulice Polní], an einem Ort der heute noch den Namen „Bei der Ziegelei“ [U cihelny] trägt.

Plan des Ofens in der fürstlichen Ziegelei von J. Schleps
Plán topeniště v knížecí cihelně od J. Schlepse 1874

Die erste bedeutende und durch Archivalien belegte Bautätigkeit war um 1845, als der (aus gebrannten Ziegeln errichtete) große Ziegelofen umgebaut und später der Ziegelrockner repariert wurde. Nach einem Plan des Architekten Josef Poppelack wurden für diese Arbeiten Kosten in Höhe von 168 Gulden 7 Kreuzer und 3 Denar berechnet. Weitere bedeutende Bauarbeiten am großen Ziegelofen und den angrenzenden Räumen für ein Schwarzkohlelager gab es 1874 nach einem Plan von Josef Schleps im Wert von rund dreitausend Gulden. Aus den Quellen geht hervor, dass es sich um einen gewölbten Ziegelofen handelte, der teilweise in den Boden einge-

lassen war. Innerhalb des Ofens befanden sich vier Roste fast über die gesamte Breite bzw. Länge des Ofens, darunter der Aschengraben. Der Ofen maß 3 Klafter 2 Fuß x 2 Klafter 3 Fuß x 3 Klafter 2 Fuß, in der Mitte der Ofenhöhe befanden sich zwei 5 Fuß hohe Lade- und Entladetüren. Am Ende gab es ein Gewölbe, wahrscheinlich mit vier oder sechs Öffnungen die in Verbindung mit dem Schornstein standen.⁵⁷

Unter Fürst Johann II. von Liechtenstein leitete Ziegelmeister Josef Petz die fürstliche Ziegelei in Feldsberg. Zu dieser Zeit gab es neben den großen und kleinen Öfen selbst einen Schlafsaal für Arbeiter im Ziegeleikomplex, später wurden ein neuer Ziegelofen und zwei weitere Schlafsäle gebaut, von denen einer heute noch existiert.⁵⁸

Obwohl die Ziegelei die Wirtschaftskrise in den 1930er Jahren überlebte, verschwand sie schließlich um 1942/1943, da eine richtige, qualitativ hochwertige Kohle nicht geliefert wurde. Nach dem Krieg bestand kein Interesse mehr an einer Wiederaufnahme des Betriebs, so dass die Gebäude von der staatlichen Landwirtschaft als Werkstätten und Ställe genutzt wurden.⁵⁹

Figure 1 Plan der Ziegelei, 1898
Plán cihelny z r. 1898
(MZA, fond F 94)

Daniel Lyčka – [Geschichte der fürstlichen Ziegelei in Feldsberg](#) /

[Historie knížecí cihelny ve Valticích](#), 2016

⁵⁷ MZAB, Fundus F 94 Velkostatek Valtice, Kart. 180, fol. 461a–465b; Kart. 293, fol. 473a–484a; Kart. 294, fol. 227b–228a; Kart. 263, fasc. 58, fol. 1a–44b;

F 115 Lichtenštejnský stavební úřad Lednice, Kart. 151, fol. 574a–575b, 390a–392b.

⁵⁸ Vgl. ebd., Kart. 263, Fasz. 58, fol. 1a–44b.

⁵⁹ Nach Aussagen des Zeitzeugen Jan Polák, 1931.

Knížecí cihelna

Prozatím nejstarší zmínka o knížecích pecích ve Valticích a Bernhardsthalu pochází z 90. let 17. století, kdy Jan Adam I. Ondřej kníže z Liechtensteina povolil řádu milosrdných bratrů vypalovat v nich střešní krytinu pro valtický konvent. Podnik, jehož cihly byly značeny kolkem *HF* (*Hof Feldsberg* – Dvůr Valtice či *Herrschaft Feldsberg* – Panství Valtice), se nacházel na konci ulice Polní, v místech dodnes označovaných U cihelny.

Významná a archiváliemi doložená pozdější stavební činnost je datována do roku 1845, kdy byla přestavěna (z pálených cihel) velká cihelná pec a později opravena sušárna cihel. Plán vypaloval architekt Josef Poppelack, načež konečná hodnota veškerých renovačních prací byla vyčíslena na 888 zlatých 27 krejcarů a 3 denáry. Další výraznější stavební práce na cihelné peci a přilehlé místnosti pro sklad černého uhlí, podle Schlepsových plánů, probíhaly v roce 1874, a to v hodnotě kolem tří tisíc zlatých. Z pramenů jasně vyplývá, že šlo o klenutou cihlářskou pec žárovou, jež byla zčásti zapuštěna do země. Uvnitř peciště se pak nacházely čtyři rošty téměř po celé šířce, respektive délce pece, pod nimi pak popelníky. Pec měla rozměry 3 sáhy 2 stopy x 2 sáhy 3 stopy x 3 sáhy 2 stopy, přičemž v polovině výšky samotného peciště se nacházely dvoje zavážecí a vyvážecí dveře 5 stop vysoké. Vše bylo zakončeno klenbou pravděpodobně se čtyřmi či šesti odtahovými komínky.⁶⁰

Za knížete Jana II. z Liechtensteinu byl ve valtické knížecí cihelně cihelným mistrem jistý Josef Petzina. V této době v areálu cihelny kromě samotné velké a malé pece nechyběla ubytovna pro dělníky, následně byla realizována i výstavba nové sušárny na cihly a další dvě ubytovny, přičemž jedna z nich existuje dodnes.⁶¹

I když cihelna přečkala hospodářskou krizi ve 30. letech, nakonec zanikla na přelomu let 1942/1943 z důvodu nedodání správného a kvalitního uhlí. Po válce již nebyl zájem provoz obnovit, a tak byly objekty využívány státním statkem jako dílny a stáje.⁶²

---

⁶⁰ MZAB, fond F 94 Velkostatek Valtice, kart. 180, fol. 461a–465b; kart. 293, fol. 473a–484a; kart. 294, fol. 227b–228a; kart. 263, fasc. 58, fol. 1a–44b; F 115 Lichtenštejnský stavební úřad Lednice, kart. 151, fol. 574a–575b, 390a–392b.

⁶¹ Srov. Tamtéž, kart. 263, fasc. 58, fol. 1a–44b.

⁶² Podle výpovědi pamětníka pana Jana Poláka, roč. 1931.

Städtische Ziegelei / Městská cihelna

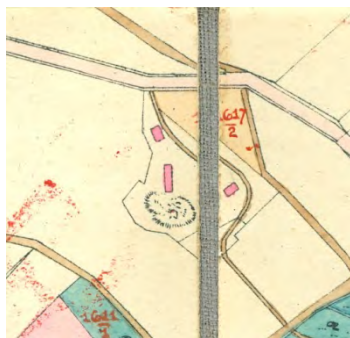
Vermutlich hat aufgrund der regen Bautätigkeit in der Stadt der damalige Stadtrat beschlossen, am Ortsrand eine weitere Ziegelei zu errichten. So hatte, neben dem fürstlichen Unternehmen, Feldsberg eine zweite Ziegelei, die sich in der heutigen Weinstraße [ulici Vinařská] befand, wo sich nun der Sportplatz der Weinbauschule befindet. Die Ziegel wurden mit dem Ziegelzeichen *GF* (*Gemeinde Feldsberg*) oder *STF* (*Stadt Feldsberg*) gekennzeichnet.

*Ziegel mit Ziegelzeichen GF -
Gemeinde Feldsberg /
Cihla s kolkem GF/Město
Valtice (foto autora)*

Wir wissen mit Sicherheit, dass die Ziegelei bereits während der Regierungszeit von Maria Theresia existierte, denn gemäß der Theresianischen Reform führte im Jahr 1751 die Stadt für die Ziegelei 18 Gulden (in der Folge *fl*) pro Jahr an die Obrigkeit ab. Die ersten Bautätigkeiten wurden 1797 aufgezeichnet, als der Bau eines Schupfens (7 Klafter lang und 3 Klafter breit) bei der städtischen Ziegelei genehmigt wurde. Eine hohe Produktionsauslastung der Ziegelei dokumentieren die Geschäftsbücher der Jahre 1800–1919.

Die Ziegelei wurde auch verpachtet. Zumindest in den Jahren 1850–1854 wurde sie vom fürstlichen Bauherrn, dem Baumeister Josef Schleps, gepachtet, der hier Ziegel mit seinem eigenen Ziegelzeichen *JS* fertigte (allein für die Pacht 1854 bezahlte er den Betrag von 87 *fl*). 1871 wurde für 268 *fl* von Brunnenmeister Anton Klinger auf dem Betriebsgelände ein neuer Brunnen gegraben und 1912 wurden unter der Leitung des Maurermeisters Johann Lammel Bauarbeiten an zwei Arbeitsräumen im Wert von 2.217 Kronen und 47 Heller durchgeführt; zu dieser Zeit war ein gewisser Johann Scholz Ziegelmeister, der seit Mitte der 90er Jahre aus der Stadtkasse bezahlt wurde, ihm ging der Ziegelmacher Franz Klein aus Feldsberg voraus. Die geringen Erlöse aus der Produktion und die wachsenden Kosten, die von der Stadtkasse getragen werden mussten, führten dazu, dass 1930 die Ziegelfertigung eingestellt wurde.

*Das Areal der städt. Ziegelei,
ca. 1915 / Areal obecní cihelny,
cca 1915 (archiv MS)*

Was das Aussehen des gesamten Unternehmens betrifft, so ist anzunehmen, dass dem Ziegelofen, dem Feldofen, der klassische Schornstein fehlte, ähnlich wie z. B. der fürstlichen Ziegelei Feldsberg, und auch die Anzahl der Gebäude war wesentlich geringer (auf der Katasterkarte wurden zwei, später drei Scheunen und Trockner eingezeichnet).⁶³

Daniel Lyčka – [Die Feldsberger Stadt-Ziegelei](#) / [Valtická městská cihelna](#), 2016

⁶³ MZAB-SOKA Břeclav, (ungeordnet) Fundus B 73 AM Valtice, Kart. 8, Inv. № 387, sign. VI/34, fol. 1a–2b; Kart. 19, Inv. № 737, fol. 1a,b; Kart. 39, Inv. № 891, fol. 2a–12a; Buch № 184, 287–295 a 495–537. Vgl. z. B. MZAB, fond F 132 Lichtenštejnská katastrální správa Olomouc, Inv. № 2339.

Městská cihelna

Pravděpodobně díky stavebnímu rozmachu města se tehdejší rada města rozhodla vytvořit na okraji města další cihelnu. Vedle knížecího podniku tak měly Valtice cihelny dvě, přičemž dnes bychom tento areál hledali na ulici Vinařská, v místech sportovního hřiště Střední vinařské školy. Cihly byly značeny kolky *GF* (*Gemeinde Feldsberg*) či *STF* (*Stadt Feldsberg*).

S jistotou víme, že cihelna existovala již za vlády Marie Terezie, neboť podle tereziánské fase k roku 1751 odvádělo město ročně vrchnosti z obecní cihelny 18 zlatých (dále zl.). První stavební aktivity jsou archivně podchyceny k roku 1797, kdy byla schválena stavba kůlny (7 sáhů dlouhé a 3 sáhy široké) u obecní cihelny. Bohatou výrobní činností cihelny pak dokumentují účetní knihy z let 1800–1919.

Cihelna byla i pronajímána. Minimálně v letech 1850–1854 ji měl v nájmu knížecí stavebník, stavební mistr Josef Schleps, který si zde nechal razit i cihly s vlastním kolkem JS (jen za rok 1854 zaplatil sumu 87 zlatých). V roce 1871 byla „*Brunnenmeisterem*“ Antonínem Klinggerem v areálu vyhloubena nová studna za 268 zlatých a v roce 1912 probíhaly stavební práce na dvou pracovních místnostech pod vedením zednického mistra Jana Lammela v hodnotě 2 217 korun a 47 haléřů; v této době byl cihlářským mistrem jistý Jan Scholz, placen z městské kasy od poloviny 90. let 19. století, před ním valtický cihlář František Klein. Malá efektivita výroby a narůstající výdaje, které musely být dopláceny z městské pokladny, měly za následek, že v roce 1930 přestala cihelna existovat.

Jde-li o podobu areálu celého podniku, je pravděpodobné, že cihelná pec, polní pec žárová, postrádala klasický komín, podobně jako např. ve valtické knížecí cihelně, a i celkový počet budov zde byl mnohem nižší (na katastrálních mapách byly zakresleny dvě, později tři – tj. stodoly a sušárny).⁶⁴

---

⁶⁴ MZAB-SOKA Břeclav, (neuspořádaný) fond B 73 AM Valtice, kart. 8, inv. č. 387, sign. VI/34, fol. 1a–2b; kart. 19, inv. č. 737, fol. 1a,b; kart. 39, inv. č. 891, fol. 2a–12a; knihy č. 184, 287–295 a 495–537. Srov. např. MZAB, fond F 132 Lichtenštejnská katastrální správa Olomouc, inv. č. 2339.

Ziegelei in Garschönthal bei Feldsberg / Cihelna v Úvalech u Valtic

Blick auf Garschönthal mit dem Schornstein der Ziegelei, undatiert / Pohled na Úvaly s komínem cihelny, nedat. (sbírka autora)

Die Geschichte dieses Unternehmens geht bis zum Ende des 19. Jahrhunderts zurück, als 1893 ein hier ansässiger Bürger, Sebastian Haas, eine Ziegelei zum Verkauf anbot, welche vermutlich bis 1908 seiner Tochter Rosalia Haas (verheiratet mit Franz Ipsmiller) gehörte. Erst 1910 wurde es von der Nikolsburger Firma Oser und Krakauer gekauft und anschließend zu einem 14-Kammer-Rundofen vom Typ „Hoffmann“ umgerüstet – ihre Produkte trugen das Ziegelzeichen OK. Es ist jedoch anzumerken, dass bis 1920 nicht von einer Ziegelei in Garschönthal, sondern in Schrattenberg gesprochen wurde, da das Gelände, auf dem sich das Unternehmen befand, zum Kataster des heutigen niederösterreichischen Dorfes Schrattenberg gehörte.

Am 27. April 1927 suchte Wilhelm Ignaz Oser, ein in Nikolsburg geborener deutscher Staatsbürger, um eine Eintragung in das Handelsregister an, um Ziegel mit dem Ziegelzeichen WO (Wilhelm Oser) zu fertigen. Im Jahr 1931, bzw. 1933 dürfte die Ziegelei außer Betrieb gewesen sein.

Ziegel mit Ziegelzeichen W10, Wilhelm 1 Oser / Cihla s kolkem W10, tj. Wilhelm/Vilém 1 Oser (foto autor)

Da eine Wiederaufnahme der Produktion geplant war, wurde nach dem Zweiten Weltkrieg durch einen Erlass des Nikolsburger Bezirksverwaltungs Ausschusses vom 10. Oktober 1945 der Baumeister Jaroslav Žalud mit der nationalen Verwaltung betraut. Der neue Volksverwalter Jaroslav Žalud musste jedoch schon bald den obligatorischen Wehrdienst antreten, daher wurde bereits im Jahr 1946 beratschlagt, wer die Produktion in der Folgezeit führen wird. Dies wurde erst 1948 gelöst, als Jan Dufek, ein technischer Offizier des ONV (Okresní národní výbor – Bezirks-Volksausschuss) in Nikolsburg, mit der nationalen Verwaltung des Unternehmens und dem Eigentum von Wilhelm Oser beauftragt wurde. Leider gelang es auch danach nicht, die Garschönthaler Ziegelei über einen längeren Zeitraum am Leben zu erhalten. Obwohl es im Jahr 1946 zum Brennen der lagernden Rohziegel kam, mit der Erfüllung des Plansolls der Ziegelei für 1948 zu rechnen war und die offene Stelle mit einem neuen Volksverwalter besetzt wurde, musste das Unternehmen liquidiert werden. Wesentliche Gründe dafür waren die hohe Verschuldung, eine unprofessionelle oder unqualifizierte Betriebsleitung, eine schlecht geführte Material-Buchführung und sogar Zweifel an einer ordnungsgemäßen Enteignung.

Das Firmengelände befand sich am Anfang des Dorfes auf der linken Seite der Straße von Feldsberg. Das Hauptgebäude, in dem sich der Ofen befand, war mehrstöckig und hatte eine Größe von etwa 15 x 50–60 Meter. Sicherlich interessant, dass nach der Schließung der Ziegelei im ersten Stock gesellschaftliche Veranstaltungen und Unterhaltungen stattfanden und später hier auch Geflügel gehalten wurde. 1957 wurde der Schornstein gesprengt und Ender 60er Jahre verschwanden auch sämtliche Gebäude.⁶⁵

Daniel Lyčka – [Ziegelofen Wilhelm Oser](#) in Garschönthal [Úvaly] /

[Cihelna Viléma Osera](#) v Úvalech, 2014

⁶⁵ RAMML, Christian Ferdinand: *Ziegelöfen und Lehmabbau der politischen Bezirke Mistelbach und Gänserndorf (Niederösterreich): Geschichte und Geologie*. Archiv für Lagerstättenforschung, Band 27, Wien 2014, S. 236; LYČKA, D.: *Historie zaniklých cihelen břeclavského okresu po roce 1945 – Bulhary a Úvaly*. RegioM 2015, 2016, S. 161–180.

Cihelna v Úvalech u Valtic

Vznik cihelny, která bývá v pramenech označována jako parní, kruhová či podle majitele Oserova, bývá spojován se zánikem a uzavřením městské cihelny ve Valticích. Přesto však historie tohoto podniku sahá do konce 19. století, kdy v roce 1893 nabízel k prodeji místní občan Sebastian Haas cihelnu, kterou ale až do roku 1908 vlastnila zřejmě jeho dcera Rozálie Haas (s Františkem Ipsmillerem). Teprve v roce 1910 ji koupila mikulovská firma Oser a Krakauer a následně modernizovala na 14-ti komorovou kruhovou pec typu „*Hoffmann*“ – jejich výrobky pak nesly označení *OK*. Nicméně je nutné podotknout, že do roku 1920 není možné mluvit o cihelně úvalské, ale schrattenberské, neboť pozemek, kde se podnik nacházel, náležel do katastru dnešní dolnorakouské obce Schrattenberg.

Dne 27. dubna 1927 požádal o živnostenskou koncesi již pouze mikulovský rodák německé národnosti Vilém Ignác Oser, který vyráběl cihly s kolkem *WO*, tj. Wilhelm Oser. V roce 1931, potažmo 1933 měla být cihelna již mimo provoz.

Po druhé světové válce zde byl výnosem mikulovské okresní správní komise z 10. října 1945 pověřen národní správou stavitel Jaroslav Žalud, a to z důvodu, že se počítalo s obnovením výroby. Nicméně nový národní správce musel brzy nastoupit povinnou vojenskou službu a již v roce 1946 se řešilo, kdo povede výrobu v následujícím období. To se vyřešilo až v roce 1948, kdy byl národní správou podniku a majetku firmy Vilém Oser pověřen technický úředník ONV v Mikulově Jan Dufek. Bohužel ani poté se nepovedlo udržet úvalskou cihelnu delší dobu v provozu. Přestože v roce 1946 došlo k výpalu nahromaděné zásoby surových cihel a pro plnění plánu pro rok 1948 se s cihelnou počítalo a podařilo se do ní dosadit i nového národního správce, byla firma v likvidaci. Jistou úlohu zde hrál vysoký dluh, neodborné či nedostatečné řízení cihelny, špatně vedený účetní materiál či dokonce pochyby o řádné konfiskaci.

Podnik stál na začátku vesnice, po levé straně při cestě z Valtic. Hlavní budova, kde se nacházela pec, byla patrová a měla rozměry kolem 15 x 50–60 metrů. Jistou zajímavostí je, že po zrušení cihelny se v patře konaly společenské akce, zábavy a později se zde chovala i drůbež. V roce 1957 mělo dojít k odstřelu komínu, v pozdějších letech objekty zanikly úplně.⁶⁶

---

⁶⁶ RAMML, Christian Ferdinand: *Ziegelöfen und Lehmabbau der politischen Bezirke Mistelbach und Gänserndorf (Niederösterreich): Geschichte und Geologie*. Archiv für Lagerstättenforschung, Band 27, Wien 2014, s. 236; LYČKA, D.: *Historie zaniklých cihelen břeclavského okresu po roce 1945 – Bulhary a Úvaly*. RegioM 2015, 2016, s. 161–180.

Anmerkungen / Poznámky

Niederösterreichischer (NÖ) od. Wiener (Wr.) Zoll [Dolnorakouský či vídeňský palec] = 2,63401 cm

NÖ od. Wr. Fuß [Dolnorakouská či vídeňská stopa] = 12 Wr. Zoll = 31,6081 cm (0,316081 m)

NÖ od. Wr. Klafter [Dolnorakouský či vídeňský sáh] = 6 Wr. Fuß = 1,896484 m

<https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Maße>, abgerufen am

1750–1857..... Konventionswährung [Konvenční měna]

1811..... wurde die Abwertung der Währung angekündigt und neben der konventionellen Währung die sogenannte Wiener Währung („*Scheine*“) eingeführt. [vyhlášeno znehodnocení měny a zavedení vedle konvenční měny vnitrostátní tzv. vídeňské měny („*šajny*“).]

1857–1892..... Österreichische Krone [Rakouská měna]

1892–1918..... Kronenwährung [Korunová měna]

Archiv MS (Valtice) ..... Archiv Muzejni Spolek Valtice ..... Archiv Museumsverein Feldsberg

MZA-SokA Břeclav ..... Moravský zemský archiv Státní okresní archiv Břeclav (Mikulov)

Mährisches Landesarchiv-Staatliches Kreisarchiv Lundenburg (in Nikolsburg)

MZAB ..... Moravský zemský archiv Brno ..... Mährisches Landesarchiv Brünn

RM Mikulov ..... Regionální muzeum v Mikulově ..... Regionalmuseum Nikolsburg

autora ..... Autor, Verfasser

fasc ..... fascikl ..... Faszikel (Aktenbündel) ..... Fasz.

fol. .... folium, folio (Blatt) ..... fol. 491a–491b ..... f. 491^r – f. 491^v
recto (richtige, Vorderseite), verso (Rückseite)

fond ..... Fundus, Sammlung

I. díl (1. díl) ..... (erster) 1. Teil

inv. č. .... inventář číslo ..... Inventar-Nummer ..... Inv. №

kart. .... karton ..... Karton ..... Kart.

kol. aut. .... kolektiv autorů ..... Autorenteam, Co-Autoren

nefol. .... kein Folium, folio (Blatt), Archivdokument ohne Blatt-/Inventar-Nummer

nepublikovaný rukopis ..... unveröffentlichtes Manuskript

nepublikovaný SHP ..... nepublikovaný stavebně historický průzkum
unveröffentlichte Baugeschichtliche Übersicht

neuspořádaný ..... ungeordnet

potazmo ..... beziehungsweise ..... bzw.

s. .... strana ..... Seite ..... S.

sbírka, sbírky ..... Sammlung, Sammlungen

sign. .... Signum (Zeichen)

srov. .... srovnej ..... vergleiche ..... vgl.

srov. např. .... srovnej např ..... vergleiche zum Beispiel ..... vgl. z. B.

sv. .... svazek ..... Band ..... Bd.

tamtéž ..... tamtéž ..... ebenda ..... ebd.

tj. .... To jest ..... das heißt ..... d. h.

tzv. .... tak zvaný ..... sogenannt

viz ..... siehe

viz pozn. .... viz poznámka ..... siehe Fußnote ..... siehe Anm.

zde ..... hier

Beiträge von Daniel Lyčka für das Feldsberger Heimatbuch

»Valtice, město mezi vinohrady« [Feldsberg, eine Stadt inmitten von Weinbergen],

von Lada Rakovská und Co-Autoren. 2. Juni 2018 [2. června 2018], Europrinty, spol. s r. o.

Herzlichen Dank an meine fleißige Lektorin!